

Anmeldelser

Vibeke Harsberg:

Træk af den sønderjyske industris udvikling 1850-1864

Studier, udg. af Historisk Samfund for Sønderjylland nr. 3. Aabenraa 1988. 140 s. ISBN 87-7406-031-7. Pris for medlemmer: kr. 70,-, for ikke-medlemmer: kr. 92,-.

Vibeke Harsbergs mål er at »tilvejebringe en oversigt over den sønderjyske industri i perioden 1850-1964 ... at finde frem til, hvilke virksomheder, der fandtes, hvor de var placerede, og hvor mange mennesker, de beskæftigede».

Perioden for undersøgelsen er tiden mellem de to slesvigske krige, hvor industrialiseringen var på et tidligt udviklingsstadium. Industri defineres her som virksomheder med 6 eller flere beskæftigede, mens krav til arbejdsdeling, anvendelse af maskiner og mekanisk drivkraft udelades fra definitionen pga. kildematerialets manglende systematiske oplysninger herom.

Kildematerialet for undersøgelsen er hovedsageligt de årlige fabrikslister, som blev udarbejdet af herredsfogederne: de indsamlede oplysninger om antal beskæftigede, produktionen, forbruget af råstoffer samt om afsætningsforhold. Undersøgelsen bygger på offentlige instansers materiale og på industrihistoriske fremstillinger. Vibeke Harsberg er selv opmærksom på, at materialet derfor fremstår mindre levende og med færre detaljer, end hvis hun også havde anvendt privatarkiver m.v. Og dette må man medgive hende efter læsningen.

I bogen behandler hun skibsbyggeri, teglværker, jernstøberier, tobaksindustri, tekstilindustri samt øvrige industri. Indledningsvis giver hun oversigter over den økonomiske udvikling 1813-64, den politiske baggrund samt om toldforhold, næringslovgivningen og samfærdslen. Bogen slutter med et par korte kap. om kvindearbejde og

børnearbejde, den geografiske fordeling af virksomhederne og en sammenfatning af undersøgelsen.

Der har været generel vækst i perioden, både målt i antal af virksomheder og i antal af beskæftigede. Særligt i årene fra 1851-56 blev antallet af beskæftigede næsten fordoblet. Den økonomiske verdenskrise i 1857 forårsagede også et tilbageslag i Sønderjylland, men perioden har generelt været kendetegnet af en positiv udvikling i industrien. Hvad angår den geografiske fordeling af industrigrenene, var skibsbyggeri og teglværksindustri koncentreret på østkysten og tekstilindustrien med knipleriet på vestkysten. Østkystens lette adgang til transport ad søvejen har også medvirket til at nedbringe omkostningerne for særligt de tunge varers vedkommende.

Med de årlige fabrikslister som sit væsentligste kildemateriale har Vibeke Harsberg - med en række nødvendige kildekritiske forbehold - givet os et samlet og betydeligt større og bedre funderet kendskab til industrigrenenes generelle udvikling, placering, produktion og beskæftigelsesmønster mellem 1850 og 1864. Men vi er ikke kommet tættere på mennesker og miljøer, hverken på arbejderne eller fabrikkerne. Med de manglende social- og kulturhistoriske aspekter fremstår Vibeke Harsbergs undersøgelse ejendommeligt gammeldags.

Karsten Biering

Jens Henrik Koudal:

Sang og musik i Dansk Folkemindesamling

En indføring. 103 s., ill., noder, register. Forlaget Folkeminder. København 1989. ISBN 87-87897-80-6. Pris for medlemmer af Foreningen Danmarks Folkeminder: kr. 40,- hft., kr. 70,- indb. For ikke-medlemmer: kr. 80,- hft., kr. 100,- indb.

Bogen er både en samlet indføring i Folkemindesamlingens musikarkiv og en fremstilling af institutionens historie. Med sine beskrivelser af de enkelte samlinger og oplysningerne om hjælpemidlerne til at finde ind i stoffet har Jens Henrik Koudal givet folke-musikforskere og andre interesserede et meget nyttigt redskab i hænde. Det er et stort og systematisk arbejde, der for første gang giver et samlet overblik over sang- og musiksamlingerne, der omfatter manuskripter/optegnelser, fonografvalser, film, video, lydbånd og grammofonplader.

Gennem årene er der indsamlet musikalsk folkekultur fra mange forskellige miljøer i Danmark, men mest fra fattigfolk og samfundets randgrupper som f. eks. herregårdsbørster, klunsere og vagabonder.

Folkemindesamlingens musikarkiv omfatter også materiale fra en række europæiske lande og fra kulturer uden for Europa. Jane Mink Rossen har skrevet fortegnelsen *Extra-European Music in the Danish Folklore Archives* (1989), mens de europæiske lande er omfattet af Jens Henrik Koudals bog. Når det gælder de lydoptagelser, som Folkemindesamlingens medarbejdere selv har stået for gennem årene, er det bemærkelsesværdigt, at ingen har interesseret sig for traditionel sang- og musikkultur i vores nærmeste nabolande (eksempelvis Sverige, Tyskland og de baltiske lande), mens bl. a. folke-musik fra Sardinien er rigt repræsenteret med 77 lydbånd! Mange sådanne skævheder i indsamlingspolitikken gennem årene kan man naturligvis ikke laste Jens Henrik Koudal for. Derimod kan det godt vække nogen forundring, at der intet sted i bogen er en – blot ganske kortfattet – henvisning til Sanghistorisk Arkivs store samlinger i Århus, der bl. a. også omfatter traditionel folkesang, optaget på lydbånd af Karl Clausen m. fl. Set ud fra et brugersynspunkt havde dette været nyttigt – og samtidigt en ganske klædelig erkendelse af, at der også findes betydelige samlinger vedrørende folkesangen andre steder i landet.

Sang og musik i Dansk Folkemindesamling er et fint stykke håndværk, der afsluttes med en omfattende bibliografi samt registre over person- og stednavne og emnestikord.

Karsten Biering

Kniplingskræmmer Jens Wulffs dagbog 1831–36

I uddrag ved Peter Kr. Iversen. Skrifter, udgivne af Historisk Samfund for Sønderjylland, nr. 67. Aabenraa, 1988. 188 s. ISBN 87-7406-037-6.

I 1953 udkom i den efterhånden meget lange skriftserie, der udgives af Historisk Samfund for Sønderjylland, uddrag af kniplingskræmmer Jens Wulffs dagbøger, tilrettelagt og udvalgt af daværende landsarkivar Peter Kr. Iversen. Wulff, der levede fra 1774 til 1858, var tidligt begyndt at føre journal over de handler, han gjorde som omvandrende kniplingskræmmer. Fra 1804 begyndte han at føre en egentlig dagbog, og det er på baggrund af de dagbøger, han da havde kendskab til, P. Kr. Iversen i 1955 udgav et fyldigt uddrag. Dagbøgerne fra de første mange år var dog meget summariske og optegnelserne fra årene 1807–08 og 1831–36 manglede helt. Udgaven bringer derfor kun nogle få optegnelser fra 1813–14, mens forskellige oplysninger i øvrigt er indarbejdet i den indledende skildring af Jens Wulffs familie og tidlige virksomhed. Først fra 1836 til Jens Wulffs død 1858 bringes den sammenhængende dagbogstekst, dog stadig med visse udeladelser.

Siden da er dagbøgerne for de manglende år dukket op, først de kortfattede fra 1807–08, langt senere de mere udførlige fra 1831–36, der udgør en samlet bog på knap 400 sider. Det er denne sidste dagbog, der er grundlaget for den nye udgave, der således skildrer de 5½ år forud for første udgaves dagbøger. Udeladt er i begge bøger en del af de notater om vejret, der normalt indleder hver indførelse i dagbogen. Udeladt er også en større del af notaterne om Wulffs handelskorrespondance og om hans rejser i Tyskland. De valgte uddrag koncentrerer sig derved om de mange optegnelser om Vest-slesvig og notater af særlig sønderjysk interesse. Udeladelserne udgør næsten to tredjedele af denne dagbogs samlede tekst og det kan nok beklages, at udgiveren har skønnet, at det har været nødvendigt med en så kraftig beskæring. De, der ønsker at gøre nøjere studier i områdets handelshistorie og specielt i kniplingshandelen må søge i de originale dagbøger.

Det hindrer dog ikke, at udgaven er over-

ordentlig spændende og oplysende. For ikke at gengive hele indledningen fra de første trykte uddrag fra 1955 har P. Kr. Iversen valgt den glimrende udvej at aftrykke i sin helhed den selvbiografi, som Wulff udarbejdede, da han i 1854 havde modtaget ridderkorset. Hertil er så føjet nogle korte oversigter over Jens Wulffs landbrug, hans familie (der nødvendigvis gentager, koncentreret, første binds gennemgang) samt hans dannelsesgrundlag og hans politiske og nationale syn. Derpå følger, på 150 sider, uddragene inden bogen slutter med noter og registre – og her havde det måske været nyttigt, hvis personregistret også havde medtaget henvisninger til uddragene fra 1955.

Jens Wulff var købmand og landmand og udviste i begge egenskaber en utrættelig flid og rastløs energi. Han udvidede sit lille landbrug ved køb og leje, han forbedrede jorden, f. eks. ved at få kørt 540 læs sand på et vandlidende areal (1831) og man følger i dagbogen nøje årets skiftende arbejder i marken. Som købmand koncentrerede han sig om uld- og kniplingshandel – hans hustru var fra kniplingsbyen Andreasberg i Harzen – men købte og solgte i øvrigt alle de varer, der var mulighed for, f. eks. stude, voks, korn og meget mere. Et forsøg med en beskeden handel med et parti kaffe faldt dog mindre heldigt ud, da nogle købstadskøbmande meldte ham for overtrædelse af byernes handelsrettigheder (1835). Væsentligst var dog uld- og kniplingshandelen, der kan følges nøje år for år. Ulden blev opkøbt overalt både i Sønderjylland og op gennem Midt- og Vestjylland og videresolgt sydpå. Af en opgørelse for 1839 fremgår, at han havde opkøbt 103.578 pund marskuld, 54.085 pund jysk uld, for 39.357 rdl. jysk bindtøj og for 7.000 rdl. kniplinger. Den samlede købesum blev på godt 173.000 rdl., så det var store beløb, det drejede sig om. Kniplingerne lavedes lokalt hos de mange kniplepiger, men suppleredes med indkøb andre steder fra og afsattes dels i Tyskland, dels på oversøiske markeder som St. Thomas og Mexico. Den omfattende kniplingshandel førte ham vidt omkring og han færdedes hjemmefant overalt i Nordtyskland. Selvom han i 1833 skrev, at han nu »i en række af 41½ aar har tumlet mig omkring i verden og vandret i fremmede lande«, og derfor ville ophøre

med sine rejser og selvom han i 1835 overlod kniplingshandelen til sin ældste søn, så vedblev han uanfægtig med både rejser og handel. Dagbogen giver et væld af oplysninger om denne mangesidige virksomhed og er således en rig kilde til studiet af en stor kniplingskræmmers handel.

Jens Wulff omfattede sin familie med megen omsorg. Han noterede dens sygdomme, børnenes udvikling og slægtnings død. Han deltog i det lokale samfunds liv, i valgene til stænderforsamlingen, i menighedsrådets arbejde og i skolevæsenets udbygning. Morsom er skildringen af en rejse til København, han i 1834 foretog med to brødre og hvor han flittig så museer, kirker og andre seværdigheder i hele Nordsjælland.

Selvom det kun er uddrag af den omfangsrige dagbog, der her foreligger trykt, indeholder bogen ligesom sin forgænger en rigdom af oplysninger. Den er fornøjelig læsning i sig selv, men også en god kilde til videre studier. Det er værdifuldt, at også det nu fremkomne bind af Jens Wulffs dagbøger er blevet publiceret, så der nu foreligger fylde uddrag fra hele perioden 1831–1858.

Jørgen Slettebo

Jesu Barndomsbog fortalt for børn og voksne af Eske K. Mathiesen

Foreningen Danmarks Folkeminder i samarbejde med Gullanders Bogtrykkeri A/S, Skjern, 1989. ISBN 87-87899-84-9. Pris: kr. 40,- (medlemmer kr. 20,-).

Jørn Piø: Historien om julemanden fortalt for børn og voksne

Foreningen Danmarks Folkeminder, 1989, ill. ISBN 87-87897-94-6. Pris: kr. 140,- (medlemmer kr. 70,-).

Jørn Piø: Bogen om julen. Historien om julen og dens traditioner

Sesam, 1990, ill. ISBN 87-7258-570-6. Kr. 228,-.

Julens kulturhistorie er kompliceret og omfattende. Den strækker sig fra den hedenske tid og til vor tids kommercielle jul – fra Jesusbarnet og fra den katolske helgen Sankt Nikolaus til vor tids joviale julemand.

Spørger man i dag børn og voksne om,

hvorfor vi fejrer jul, er svaret: på grund af Jesu fødsel – alle kender Juleevangeliet.

Mindre kendt er i dag folkebogen *Jesu Barndomsbog*, der for første gang blev trykt på dansk af Gotfred af Ghemen i 1508. Siden har den været trykt utallige gange og regnes for en af vore ypperligste folkebøger. *Eske K. Mathiesen* har i et efterskrift gjort rede for bogens historie og skriver bl.a.: »Barndomsbogen er noget særligt, fordi den lille Gud, der så ihærdigt bestræber sig på at være menneske, dog ikke kan skjule, at han er Gud«.

I *Eske K. Mathiesens* gengivelse, der fortrinsvis bygger på udgaven fra 1508, kan bogen læses af børn som en spændende historie.

Gamle evangeliske legender har været til rådighed for den ukendte danske forfatter, der har haft sans både for poesi, humor og eventyr. Ustandselig kommer man til at tænke på gamle folkeeventyr. »Der var engang« – således begynder legenden, og man hører om Joakim og Anna, der ikke kan få børn, hvad de så inderligt ønsker. Det er ikke en fe, der hjælper dem, men Helligånden og en engel, sendt af Gud. Anna føder en datter og kalder hende Maria. Hun var den skønneste pige i verden. »Hendes ansigt lyste som nyfalden sne, Guds nåde skinnede over hende«.

Da Maria skal giftes, kommer der 3000 bejlere, som hver får udleveret en stav. Fra en af stavene vil der flyve en due op, og stavens ejermand skal ægte Maria. Alle får en stav, men først til allersidst, da en gammel mand, Josef, får sin, flyver der en due op.

Et under er jomfrufødslen, og Josef har svært ved at tro, at Helligånden har gjort Maria med barn – en engel må til sidst overbevise ham! Der fortælles nu om rejsen til Bethlehem, Jesu fødsel, de hellige tre konger og den onde Herodes.

Flugten til Ægypten er også en eventyrlig beretning med farefulde oplevelser, som det lille Jesusbarn dog let overvinder. Ud af en hule kommer f. eks. en mægtig drage. »Dens ånde stod ud af halsen og næseborene som heftigt brændende flammer, dens øjne ulmede og glødede og skød frygtelige lyn. Og hver stump af dens krop var dækket af knivskarpe takker«. Da Jesus kommer den i møde, lægger den sig lydigt, hvorefter rejsen kan fortsætte.

Maria og Josef tilbringer syv år i Ægypten. Jesus er et lydigt barn, der altid gør, som hans mor siger. De andre børn kan lide at lege med ham og kalder ham deres konge.

Efter Herodes' død drager familien hjem til Nazareth. Her får Jesus mange legekammerater og kommer i skole – med den grundelse, at han laver så mange narrestreger, som f. eks. i historien om lerfuglene. En vred mand bebrejder de »satans børn« og især Jesus, at de laver lerfugle og ikke holder sabbatten hellig. Jesus bliver vred, og gør fuglene levende, så de kviddrende flyver bort. Han vækker også døde til live og gør mange både små og store mirakler. I skolen bliver læreren forvirret og siger: »Hvem er du egentlig? Er du en gud eller er du en djævel? Du gør mig til grin«.

Fleere og flere begynder efterhånden at bære nag til Jesus og pønser på at slå ham ihjel.

Da Jesus er 12 år, rejser han med Maria og Josef til påskehøjtiden i Jerusalem. Han diskuterer her med de skriftkloge, som taler om Guds søn, der skal komme som et menneske og forkynde al visdom.

Josef spørger Jesus, om han ved, hvor det menneske er, som er Guds søn og som ejer al visdom. »Nu spørger du dumt«, svarer Jesus. Først langsomt går det op for Josef, hvem hans søn er.

Det er barndomstiden, der er det centrale i bogen. Jesus vokser op og bliver en smuk mand; men kun i få linjer antydes hans senere lidelsesfulde skæbne.

At denne bog har overlevet i århundreder, er ikke noget under, selv om den var forbudt de første to hundrede år efter reformationen. En direkte børnebog har *Jesu Barndomsbog* vel aldrig været; men både for børn og voksne er det en forunderlig oplevelse at læse den.

Ved juletid hører børn om Jesus; men de beskæftiger sig langt mere med julemanden.

Iørn Piø har fortalt »Historien om julemanden« for børn og voksne. Han begynder med festen for Jesu fødsel, som man de første tre hundrede år fejrede den 6. januar, indtil paven besluttede at flytte festen til den 25. december. Biskop Nikolaus fra Tyrkiet var en af dem, der holdt Kristmesse natten mellem den 24. og 25. december. Han blev efter sin død ophøjet til helgen og kom til at spille en

stor rolle for julen og festen for Jesu fødsel. Hans mindedag er den 6. december.

Den hellige Nikolaus er Ruslands skytshelgen, søens folks og børnenes, og der fortælles mange historier om hans mirakler. Som børnenes skytshelgen optræder han som frøiser og gavegiver. I de nordfranske klosterscholer fortaalte munkene f. eks. en rigtig gyserhistorie om, hvordan Nikolaus frøste 3 skolebørn, som efter en udflugt ikke kunne nå hjem og derfor søgte tilflugt hos en slagter. Men slagteren slog dem ihjel og saltede ligene ned i en tønde. Kort efter kom Nikolaus. Han anede straks uråd, da man serverede noget mærkeligt kød for ham. Han forlangte at se, hvor slagteren gemte dette kød. Da han så tønden, bad han inderligt til Gud, og i samme øjeblik rejste de tre drønge sig op – de troede, de havde drømt det hele.

Sankt Nikolaus optræder den 6. december i rollen som børnenes gavegiver. Han lægger sine gaver om natten og er forsvundet, før børnene vågner. I forvejen har de sat en sko eller et skib frem.

Hermed er oprindelsen til julemanden tydelig. Han får forskellige navne som Santa Claus, Sinterklaas, Father Christmas, Der Weihnachtsmann m. fl.

I Danmark finder vi ham afbildet for børn første gang under navnet »Den store Bastian«, der er en tysk børnebilledbog fra 1844. (Dansk overs. 1847). Bastian har ikke meget med den rare julemand at gøre, men på tysk hedder denne skræmmefigur »Der grosse Nikolas«. Nikolaus kunne bruges som bussemand, fordi han foruden gaverne medbragte et ris og straffede de uartige børn eller tog dem med i sin tomme sæk. Somme tider havde han en følgesvend, en rigtig djævel, til at hjælpe sig. Det er ikke Bastian, som i billedbogen giver børnene gaver, men derimod en engel – som vist på titelbladet. I Danmark kendte børn ikke meget til Sankt Nikolaus, derfor fandt man på navnet Bastian.

I USA forvandles Sankt Nikolaus i begyndelsen af 1800-tallet til den julemand, der dyrkes mest i dag. En professor og forfatter, Clement C. Moore, skrev i 1822 digtet »A Visit from St. Nicholas«, og det blev hurtigt populært. Han skrev det til sine egne børn, og grundlaget var de hollandske juleskikke, som hans kone havde kendt; men han digte-

de meget mere til, for han havde selv set Nicholas julenat. Han fortæller, at St. Nick kommer ned gennem skorstenen med gaver til børnene, der har hængt deres strømper frem ved kaminen. Han er en lillebitte mand, der kommer kørende fra himmelrummet i en slæde, trukket af otte navngivne rensdyr. Moore beskriver den lille rødmossede og vennesele gavebringer så levende, at illustrationer til digtet og af denne julemand hurtigt begyndte at dukke op. På julekort og i julehæfter kom disse billeder til Europa og blev fra 1880'erne den store inspirationskilde for julemanden fremover.

I *Peters Jul*, en dansk billedbogsklassiker af brødrene Krohn, blev julen beskrevet på en anden måde, og her findes også en slags julemand, der kaldes »Den gamle Julefar«; men han kommer ikke med gaver. På omslaget til 1. udg. fra 1866 er han kopieret efter et tysk billedark, hvor han kaldes Herr Winter. Han vandrer rundt i gaderne med store kænestøvler på og bærer et juletræ eller en grangren under armen. Hos os bringer han juleglæde til de familier, hvor der er artige børn. Inspirationen kom i første omgang til Danmark fra Tyskland.

Hos Louis Moe finder vi derimod en julemand, der er inspireret af den amerikanske Santa Claus; men Moes *Julemandens Bog* kom også først i 1899. Julemanden bor her højt mod nord, hvor han sidder og laver legetøj til børn. Både en engel og en nisse hjælper ham med at bringe gaverne ud. Først kører de i hundeslæde, senere afløses hundene af et rensdyr.

Gaverne er efterhånden blevet det vigtigste ved julen, og der findes mange gavebringerere. Foruden julemanden, kan julenissen, en engel (Jesusbarnet) eller en julebuk komme med dem. Spanske børn får gaver af de hellige tre konger, og de får dem først den 6. januar – samme dag kan italienske børn få gaver af julekvinden La Befana. De fleste børn får dog nu gaver juleaften eller julemorgen.

I *lørn Piøs* bog er der henvisninger til børnebøger, og der er mange spændende illustrationer. På et af dem viser prof. Tribini *lørn Piø* sit julemandskostume. Siden 1920'erne har man nemlig kunnet leje en sådan lyslevende julemand – fra omkring 1910 har det dog været mere almindeligt, at en far eller en onkel tog nissetøjet på og

kom med gavesækken. Festlig er også bogens for- og bagside, der viser en julemand som sprællemænd, efter et billedark trykt af Gustav Kühn i München ca. 1860. Det er lige til at klippe ud!

Det er julemanden med gavesækken, der har børns interesse. Den hellige Sankt Nikolaus siger ikke danske børn ret meget; men en glimrende oversigt over julemandens mærkelige og spændende historie får de i denne lille bog.

Mærkeligt og inkonsekvent er de mange delestreger i flere lange ord (jule-mand, kind-skæg, vel-gører m.fl.). Nogen større lettelse kan det næppe være for de børn, der går i gang med at læse denne bog.

Bogen om julen af Iørn Piø er et værdifuldt værk, der med rette bærer titlen. Her kan man hurtigt orientere sig om julens historie, de forskellige juleskikke og deres vandring fra land til land. Bogen er en udvidet og revideret udgave af *Julens Hvem-Hvad-Hvor*, der kom på Politikens Forlag i 1977. De mange billeder, hvoraf nogle er i farvetryk, gør bogen til en nydelse at blade i.

Afsnittet »Julen gennem tiderne« giver et væld af interessante oplysninger, hvor man når viden om og kommer langt tilbage i tiden. Er det nordboerne, der har fundet på julen? Ordet *jul* er rent hedensk og betyder »festerne«, dvs. offerfesterne for Odin, der var julens gud. Man drak mjød af drabelige drikkehorn »til år og fred«.

Størstedelen af bogen kaldes »Julens traditioner fra A-Ø«. Her er 26 alfabetisk ordnede artikler, der strækker sig fra Advent til øldrikning, en af de skikke, der har holdt sig indtil vore dage. Artiklerne er grundige og beskriver både gamle og nye juleskikke m.m. Overraskende er det, at man f.eks. kan slå op på »Hvid jul« og se, at vi siden 1947 kun har haft hvid jul tre gange. Alligevel er julen på julekort og andre julebilleder et sceneri i hvidt. Under afsnittet »Højt fra træets grønne top«, der er skrevet af Peter Faber i 1847, får vi en helt ny redegørelse for denne vor kæreste julesang, der blev lavet til en privat juleaften hos Peter Fabers ældre bror. Også Spøgelser kan man slå op på. Spøgelseshistorier hørte tidligere julen til. I julestuerne tog man fat på spøgeriet, når man var træt af at lege de mange forskellige julelege. På skrømt forsøgte man at for-

skrække hinanden. Også Den evige Jøde, Jerusalems skomager, skulle man vogte sig for, fordi forbandelse fulgte på alt, hvad han hvilte sig på julenat.

Disse eksempler viser, hvor vidt denne bog spænder.

Det sidste afsnit »Jul i Europa« giver oplysninger om traditioner i forskellige europæiske lande – og i Armenien, hvor man for øvrigt stadig fejrer jul som i oldkirkens tid.

Et meget fyldigt emneregister gør bogen til en håndbog, hvor kun få ting savnes. Alle julens gøremål og julesager er med, julemanden ikke at forglemme. Omfattende studier er gået forud for dette værk. Personligt savnede jeg lidt om juleklokken, der i mit hjem betød meget. Den blev hængt op mellem to stuer, pyntet med kristtjorn og gran, og så kunne man selv ringe julen ind, hver gang man passerede den. Men hver familie har jo sine egne traditioner. Ustandselig kommer man til at tænke på sin egen barndoms jul.

»Bogen om julen« må være af betydning for alle. Iørn Piø skriver, at i næsten 10 procent af hele vort liv er vi optaget af den. »Bliver vi 80, vil det sige, at vi sammenlagt er beskæftiget med julen i 8 hele år. (Juleperioden er beregnet fra 1. december til 5. januar)«. Vi ved godt, at vi udnyttes i denne periode; men vi holder alligevel af denne lysfest midt i den mørke vinter, koste hvad det vil.

Vibeke Stybe

Niels Frederiksen:

Sønderho. En skipperby ved Vadehavet

Esbjerg, Fiskerimuseets Forlag, 1989. 168 s., ill. ISBN 87-87453-35-5. Kr. 298,-.

»Styrmanden, P. L. Frederiksen af Sønderho, har efterladt sig enke med 3 børn, hvoraf det mindste kun er 15 måneder. Disse befinder sig nu i den yderste armod og kan kun påregne en årlig understøttelse af ca. 84 Kr. fra Sønderho Enkekasse«.

Således lød det i et »Opråb«, trykt i Esbjerg Avis i oktober 1899. 85 kr. var heller ikke mange penge i 1899. Styrmand Frederiksen var en ud af 10 besætningsmedlemmer, der alle omkom, da 3-mastskonnten Eliza totalforliste ud for Skotlands kyst natten mellem den 1. og 2. oktober 1899. Eliza, bygget i Stockton i 1861, var et 456 tons

jernbarkskib. I 1888 blev det overtaget af Sønderho-rederen J. M. Knudsen, der i midten af 90'erne afhændede det til sin søn, som boede i Esbjerg. Siden 1894 havde skibet ikke givet overskud og udbytte til aktionærerne. I 1890'erne sejlede skibet først med træ fra Østersøområdet til Esbjerg, men i sit sidste år blev det anvendt til kultransport fra Skotland.

Det lille avisopråb og dets baggrund, der mandede ud i en opfordring til at hjælpe de efterladte i Sønderho, rummer en række tidstypiske træk om Sønderho og byens placering i det omgivende samfund. Tiderne var dårlige for Sønderho. Befolkningstallet faldt som følge af stigende afvandring, for hovederhvervet, sejlskibsarten, var ved at blive udkonkurreret af dampskibe. Esbjerg blev målet for mange af de fraflyttede, og en række af de funktioner, der tidligere var varetaget fra Fanø, flyttede med. Det gamle erhverv var såvel farefuldt som opslidende. Fra 1850 til 1900 døde 178 som følge af deres erhverv. I det værste 5-år 1876-80 mistede 32 livet. I en by, hvis befolkning toppede omkring 1850 med ca. 830 indbyggere. Enkernes kår var stærkt afhængige af mandens position. En styrmandsenke kunne være nødt til at gå ud som daglejerske.

Enker og ugifte udgjorde i 1911 mere end 2/3 af alle kvinder over 20 år. Over halvdelen var landbrugersker og tjenestefolk. Nogle af de yngre havde en uddannelse i de traditionelle kvindesfag, som de kunne ernære sig ved. De ældre måtte leve af aldersrente, privat understøttelse og biindtægter, hvis de ikke havde formue. Men stoltheden var stor. Kommunens udgifter til aldersundersøttelse ville være vokset til det dobbelte, hvis alle de ældre havde modtaget den hjælp, de efter loven var berettiget til.

Sønderhobogen giver et levende og varieret skildring af livsvilkårene i skipperbyen i 1880'erne. Men fremstillingen er ikke begrænset til dette 10-år. En del af bogens kapitler trækker linierne op fra 1700-tallet, og de fleste kapitler skitserer udviklingen frem til omkring 1. verdenskrig. Bogen er således i højere grad en »historiebog» end de to forudgående bøger, der er udgået fra Vadehavsprojektet, om Manø og Rønmø. I disse blev ø-samfundene skildret helt op til vor tid. Et enkelt træk peger dog også i Sønderhobogen videre mod et nyt erhverv: turismen.

Mange af de fremmede fandt fanødragten så malerisk, at opmærksomheden omkring den, i forbindelse med det kvalitetstegn, det fra gammel tid rummede at bære den, nok var med til at forlænge dragtens anvendelse i forhold til andre danske egnsdragter.

Et karakteristisk træk ved skippersamfundet var arbejdsfordelingen. Og to forskellige sæt regler for opførsel og adfærd. Fra marts til november var den mandlige besætning underkastet den orden, der herskede på deres skibe, mens kvinder, børn og de gamle året igennem var under det lille samfunds sociale kontrol. Mændenes tilstedeværelse i byen satte sig meget konkrete spor i børnenes fødselstidspunkter. En graf over fødselsrytmen 1885-89 afslører, at mens fødsler i Danmark er nogenlunde jævnt fordelt over hele året med 8-9% i hver måned, er det et betydeligt udsving i Sønderhobørnenes tilsynskomst. 18% af børnene blev født i oktober, og lavpunktet falder i februar med 6%.

Kvinderne var omtrent eneansvarlige for det sparsomme landbrug. I landbrugets højsæson kunne det være nødvendigt at hente arbejdskraft fra fastlandet, da mændene sjældent var hjemme på dette tidspunkt. Næsten alle familier havde et hus, hver med stald i den ene ende til et par køer, nogle får og markredskaber. Sammen med nogle jordlodder i klitlavningerne udgjorde de husholdningernes grundforsyninger. I forhold til byer af tilsvarende størrelse, var det forbløffende, at Sønderho omkring 1850 kun havde en købmand. En del af forklaringen var, at skipperne selv tog varer hjem fra udlandet. Foruden naturalier hjemførtes også stof, klædningsstykker, husgeråd, nips og f.eks. i gode tider ure.

Havet, og ikke landbruget, var imidlertid afgørende for Fanø og dermed Sønderhos erhvervsgrundlag. Før 1741 ernærede den fåtallige befolkning sig ved fiskeri. Men dette år blev Ribes handelsmonopol ophævet, hvilket forøgede indkomstmulighederne. Der opstod en småskibsfart, der dels varetog forbindelsen mellem fastlandet og øerne, dels skibsfart til Nord- og Østersøen, der rigtigt kom i gang efter Ejderkanalens åbning 1784. En stor del af denne skibsfart foregik med skibe, bygget på Fanø. Mellem 1741 og 1895 blev der bygget 1000. Hvor mange af disse, der kom fra Sønderho lader

sig ikke udrede, men indtil 1850 kom de fleste fra Sønderho, og de sidste skibe herfra blev søsat i 1877.

Skibsfarten og skibsbyggeri bragte velstand til øen, der havde 100 gode år, med befolkningsudvidelse og stigende materiel velstand. I slutningen af 1800-tallet var festen forbi. Skibe med større tonnage og dampskibenes højere gennemsnitshastighed, færre liggedage og færre strandinger slog i det lange løb sejlskibene ud. Hvordan kampen mellem sejl og damp foregik i praksis fortæller en øjenvidneskildring fra 1906.

Barken Martha var på vej fra Barbados til Stettin. »Turen over Atlanten og gennem Den engelske Kanal gik rent programmæssigt uden nævneværdige afvekslinger, og stadig med god medvind. Efter nogle timers forløb i Nordsøen, hvor vi stadig lænsede for en god frisk vind, fik vi forude øje på noget, der lignede et skib, som vi halede ind på, og vi opdagede ret hurtigt, at det var en damper.

Stor var vor glæde og ikke mindre vor stolthed, da vi opdagede, at det var rutebåden I. C. La Cour fra Esbjerg, hvor ombord vi kendte adskillige, bl. a. Capt. Warre. Da vi så, hvem vi havde med at gøre, kan det nok være, at hvert eneste sejl blev sat til, nu skulle vi vise dem, hvad et Fanøskib kunne præstere, og i løbet af et par timer var vi oppe langs siden af ham og gik ham nærmere end man normalt gør, men vi ønskede, at de rigtig skulle se os og vi dem.

Da vi var tværs på og nærmest, fik vi en ganske lille samtale, hvor vi bad dem hilse hjemme og ønskede hinanden fortsat god rejse, men det skal siges, at vi var lidt skadefro og kunne ikke dy os for at tage vores svære slæbetrosse op og hænge den ud over agterenden, idet vi råbte til dem, at de kunne komme på slæb ...« Historien ender mindre heldigt. Da skibet runder Skagen, er medvinden slut. Turen til Helsingør tog 3 uger, næsten lige så lang tid som turen over Atlanten.

Gode tider veksler med dårlige i slutningen af 1800-tallet. I kortvarige perioder finder skibsfarten nogle overlevelsensnicher, f.eks. sejlads til de tyske kolonier i Fjernøsten, hvor et dansk flag virkede mere diskret end et tysk. Men det var kun en stakket frist, i det lange løb fik sejlskibsrederne underskud, og dampskibsrederne overskud.

Nogle få sejlskibe, der holdt ud til 1. verdenskrig, fik på få år tjent de forudgående mange års underskud ind.

På Fanø foregik der en livlig debat omkring århundredeskiftet om fremtiden. Den faldende velstand og afvandringen var tydelig for enhver. Der kom forslag om at forbedre landbruget, at gå tilbage til fiskeriet, at få færgeforbindelse, at hægte sig på Esbjergs succes, at etablere dampskibsselskab, at erstatte sejlere med dampere og at blive ved det gamle. De sidste talsmænd vandt. Og som der står i bogen: »Selvom det var de udenøns investorer, der bar de største økonomiske tab, så var det intet at regne for de tab i menneskeliv, den forlængede sejl-skibsepoke medførte«.

Bogen har et smukt layout, og den er meget velillustreret med fotos, tegninger, grafer og tabeller. Hertil kommer udførlige noter, litteraturliste og et engelsk resume. De enkelte kapitler er afvekslende, idet de bygger på hver sin forskertradition, noget afhængigt af kapitlets tema. Fremstillingen er levendegjort med erindringsuddrag og grundige skildringer af påklædning, sæd, skik og levevilkår. Enkelte grafer i de mere økonomiske er det lidt vanskeligt at forstå, da forklaring og overskrift ikke er helt fyldestgørende.

Bogen skildrer en kultur og dens undergang – og det virker næsten ironisk, at afslutningen er helliget den aldrende maler Exner, der i en alder af 83 år, og efter 32 somre på øen, nu har besluttet at stoppe sine sommerophold der i 1909. Han kan »ikke mere få nogen pige, som vil stå model, ingen af dem under 30 år bærer længere den gamle dragt. Det er blevet så moderne og så grimt altsammen. Jeg tror, det er Esbjerg, som har ødelagt øen ...«

Helle Askgaard

Historikergruppen Fempas: Det arbejdende folks kulturhistorie, Bind 3

København, Fremad, 1990. 415 s., ill. ISBN 87-557-1599-0. Kr. 225,-.

Jeg sluttede min anmeldelse (i Folk og Kultur 1989) af de to første bind af historikergruppen Fempas' »Det arbejdende folks kulturhistorie« med at skrive, at værket på mange

måder er et godt bud på en Danmarkshistorie set fra samfundets nedre lag. Men at det ikke er værket om det arbejdende folks historie.

Nu da tredje bind er kommet, kan jeg tilføje, at det synes jeg stadig ikke. Men samtidig må jeg sige, at tredje bind bestemt ikke er det ringeste. Forfatterne langer med dødsforagt til fadet og skriver energisk. Stilen er derfor, som altid i energisk sprog, ujævn, men indimellem slipper der ligefrem velskabte formuleringer ud, som f. eks. denne om funktionalismen: »Funktionalismen var ikke en videnskabelig sandhed hævet over skiftende moder og smagsretninger. Den var ikke alene et rationelt opgør med alle tidligere stiltræk, den var også selv en stil«.

Tidsrummet for dette bind er industrialismens epoke, de seneste 150 år. Som i de tidligere bind afløses den fremadskridende emne-orienterede fremstilling af tematiske afhandlinger, i dette bind disse tre: Kønsroller, alderdom og mennesket og dets rædskaaber. Forfatterne har haft meget at gabe over, for stoffet svulmer, jo nærmere man kommer sin egen tid, og de har naturligvis haft begrænset plads til deres rådighed. Ordningen af det store materiale virker sine steder kunstig: Hvorfor er sport og idræt f. eks. placeret under »Det skabende menneske«? Jeg fornemmer en demonstrativ pegefinger i placeringen, men det havde været rimeligere, hvis det havde været placeret under »Fritiden«.

Også i dette bind undrer man sig over illustrationsvalget og billedteksterne. Hvorfor har man dog ikke brugt gode socialt prægede malere som Folmer Bendtsen, Falbe-Hansen, Andersen-Nærum, Chr. Faarup og Barbermaleren i stedet for de dødssyge museumsfotografier af udstoppede mennesker og oppolerede skraldevogne? Og hvorfor virker billedteksterne indimellem som om forfatteren ikke har set billedet? Side 73 viser man en plakat for en Lambada-film. En nydelig ung mand med bare arme og muskler lader sig bestige af en lysten, ligeledes ung dame med koket nedfalden skulderstrop og uden underbukser, hvilket man ikke lades i tvivl om. Hun kaldes i billedteksten »den lille uskyldige og forsvarsløse pige«. Er der noget at sige til, at man undrer sig?

At forfatterne har et forvirret og ukritisk

forhold til billeder og kunst viser også deres afsnit om Poul Gernes' udsmykning af Københavns Amtssygehus i Herlev. Denne skrækelige overmalning kaldes af forfatterne for »et bud på elektronikalderens folkelige almuekunst«, hvilket udtryk er et eksempel på den floskelstil, forfatterne lidt for ofte forfalder til; hvad menes dog med *folkelig almuestil*? Det er ikke bare dobbeltkonfekt, det er sludder. Desuden roses Gernes for sin »afklarede holdning til kunstens mål og midler«. Jeg kan ikke lade være med at citere, hvad en billedkunstner, hvis værk i eminent grad er præget af ægte solidaritet med såkaldt almindelige mennesker, har skrevet om denne udsmykning. Per Ulrich skriver i sin lille bog »Faldet« fra 1990: »Poul Gernes' Herlev. Det moderne udsmykkede Herlev. Det farveprægtige Herlev. Farver her og der og alle vegne. Ikke et sted, man kunne få fred. Ikke en plet, hvor man kunne hvile øjnene. Mange mener, at farver virker opvikkende, beroligende. På Herlev virker de helt forkerte. Malplaceret. Det vandle og disharmoniske skrider imod en, så snart man slår øjnene op. Ro og hvile er hvad lidende, feberplagede patienter har brug for. Men på stuerne, gangene, toiletterne omklamres man af farver, der virker ophidsende, frastødende, kvalmende. Man finder ingen mening i farvesammensætningen, eller også er meningen så indviklet og uforståelig, at man som patient ikke kan finde ud af den ... Poul Gernes' løbske palet kan for min skyld godt føjes til de fejlregninger, som plager dette prestige-hospital«.

»Det arbejdende folks kulturhistorie« er fra a-z et socialdemokratisk værk og ligner gennemgående en valgbrochure for partiet. Det hænger selvfølgelig sammen med, at SID har betalt arbejdet men åbenbart også med en overbevisning hos forfatterne. Det er der intet galt i, motiverede partsindlæg er velkomne på historieskrivningens område.

Værket afsluttes med et par aktuelle portrætter fra det såkaldte nye Europa, Willy Brandt og Ibrahim Böhme på fælles valgmøde i det gamle DDR, begge socialdemokrater, den ene fra vest, den anden fra øst. Værket, der i hele sin fremtoning har bestræbt sig på at være med på det sidste nye, når altså lige og med tungen ud af munden at tilpasse sig det Europa, der forandredes sig, da Berlinmuren faldt. Og det gør

det jo klogt i, for en »tilpasning til det nye Europa vil blive en af tidens politiske opgaver«. Og »Det er usundt og uklogt at vende sig mod en udvikling, som tid og forhold fører med sig«. Disse aktuelt lydende og ægte socialdemokratiske ord er slet ikke, som man kunne tro, fra dagens EF. De er fra 1941 og sagt af den socialdemokratiske statsminister Thorvald Stauning. Han sagde for resten også i samme tale: Det »er mit indtryk, at Tyskland har visse planer, der ikke blot sigter efter en øjeblikkelig nyordning, men efter en blivende europæisk nyordning, der skal være rådende langt ud i fremtiden ... Bedst ville det være, om man roligt og villigt medvirkede til denne tilpasning, jeg her har antydnet, når tiden dertil er inde, og den vil ikke være så afskrækkende, som nogle måske synes«. Det var med afsæt i tankegange som disse, man, med socialdemokraternes stemmer, den 22. juni 1941 i Rigsdagen vedtog den grundlovsstridige lov mod kommunisterne.

Disse ting, samarbejdspolitikken og den socialdemokratisk sanktionerede kommunistjagt i 1941, er ikke beskrevet så udførligt i »Det arbejdende folks kulturhistorie«, selv om værket gør meget ud af også besættelsestidens politiske historie. Og dog er det væsentlige socialdemokratiske indsatser, der bør huskes og mindes.

Eske K. Mathiesen

Bjørn Hernes (red.): Varens tid

København, Forlaget Amanda, 1990. 184 s., rigt ill. ISBN 87-89537-09-2. Kr. 250,-.

Filmrekvisitøren Bjørn Hernes' projekt er så sympatisk i dets koncept, at det næsten ikke er til at anmelde, endsige kritisere. Med rekvisitørens praktiske tilgang til rekonstruktionen af det forgangne har Bjørn Hernes opdaget kildematerialet Daells Varehus' kataloger. Postordrefirmaet udnyttede fra 1910 alle de nye moderne markedsføringsstrategier som stormagasin, med storindkøb, imageskaben og reklamesatser i en grad, der gør Daells Varehus til en meget integreret del af dette århundredes danske forbrugskultur.

Bogen består af billedcitater fra Daells Varehus-katalogerne 1910-1973 samt et forord og nogle mere essayistiske erindringsartik-

ler. Det er sjovt at se på, og det er skægt at læse om. Men der rejser sig også nogle spørgsmål. Bl. a. fordi en hel masse forståelsesniveauer rodes sammen i en bog, der vil meget – og måske for meget? Det er både en billedbog, en tekstantologi med bidrag, der ønsker at skabe rammeforståelse, forsøger at være undersøgende, erindrende og fiksfaktionelle.

Redaktøren har stort set overgivet ordet til andre. Måske er det rekvisitørens ydmyghed over spilproduktionens øvre kapaciteter, der ligger i det? Men i hvert fald overlades skriften hurtigt til andre. Den danske professor i æstetik og medier ved Trondhjems universitet Søren Kjærup, som vitterlig forstår at se på billeder og bedømme visuelle udsagn, skriver indledningsvis om varesamfundet i en artikel, der mest koger en række Danmarkshistoriske oversigtsværker og statistiske konklusioner op for i hvert fald 28. gang. Etnologen Lilli Friis iagttaget Daells første 20 år gennem 10 glimt fra katalogerne. Journalisten Lise Nørgaard krydsklipper mellem sine forskellige virkelighedsniveauer: barndommens Roskilde, samarbejdet med Balling/Nordisk Film om tv-serien Matador, publikums efterreaktioner og sin helt egen fordomsfyldte moralisme. Forfatteren Bjarne Nielsen Brovst stiller sig som repræsentant for den folkelige perception af Københavnerkataloget fra Daells. Noget tyder på, at han ville have haft rigtig godt af en tur om ad Nørregade i de dage, hvor julemylderet var værst eller når checken med børnepengene dumper ind ad de danske sprækker. Torben Weinrich skriver i en driks stil veloplagt om Daells katalogers betydning for en ubevidst kropslig og politisk frigørelse og slutter med 1970'ernes grufulde profeti for en vigtig del af det danske varehusimperiums skæbne: IKEA VENTER! Den gik jo i opfyldelse, må man sige. Bogen afsluttes med genbrug af en tekst fra Dan Turélls Vangede Billeder fra 1974. Om den korte sommer »jeg var ansat i Daells Varehus under ølstrejken«. Og dette gehør med den rablende Vangededreng er mere end velkomment. Det er næsten ren rapmusik 6 år før. Eller også er det en slags arv fra Dirch Passer. Men i hvert fald foregår den historie i tæppeafdelingen, hvor Turéllens smiskende klipper løbere af i metermål og endelig bliver fyret af tæppeafdelingens

overhoved hr. Bentzen. Men det er også lige meget. I hvert fald for Turéllen. Knap så ligegyldigt har det sikkert været for dem, hvis hele verden blev fanget ind af – ja, Dalle Valle. Som andet end fascination og lokkehjul i de 1000 hjem.

Jeg er selv vokset op med Daells Varehus på en lidt anden måde. De husstandsomdelte kataloger nåede også mit barndomshjem på Odensevej 46 i Svendborg. Vi skrev hjem lige så flittigt som naboerne. Men vi var også leverandører til Daells. Min fars snedkerværksted leverede adskillige af Daells begærede teaktræs-småting til boligen. Daells holdt mange små virksomheder oppe med deres bestillinger. I møbelfabrikantbranchens hemmelige black-list var Daells i toppen af det hvide bjerg. Daells var udhævet som et af de meget få detailfirmaer i Danmark, der altid betalte omgående og kontant. Ikke noget vekselrytteri. Ingen restancer. En aftale var en aftale ikke blot med kunderne på salgssiden, men også på leveringsiden. Fuldt tilfredshed eller ... Daells opkøbere var mænd med absolut magt. De kunne dygtigt forhandle prisen næsten så langt ned, at leverandøren intet tjente. I mange år leverede min fars værksted den kendte rektangulære teaktræshylde med de 2 gule metalbøjler til Daells. I Daells indpakning. Og til Daells pris. »De er redelige hos Daells« sagde min far ofte. »Man risikerer aldrig noget ved at handle med dem«.

Harde Bjørn Hernes eftersøgte en af Daells Varehus' mere anonyme vandbærere for erindring om, hvordan det var at stå i postordreafdelingen og pakke, eller bag disken i dette hårdtstyrede familieforetagende fra 1910–74 havde bogen måske været noget anderledes. Så havde man gerne undværet Søren Kjærups rutineskitse af det danske samfunds udvikling økonomisk, socialt og politisk. Man havde måske oven i købet med lethed kunnet undvære bogens ubehagelige sammenblanding af Matador, film og fakta? Og dermed være nået til en klarere fordeling af de virkelighedsniveauer, som bogen dybest set handler om, men desværre ikke tydeliggør: forskellen mellem at analysere en tid, dens ting og mennesker og det at rekonstruere dem for entertainment-purposes. Jeg ved godt at denne kritik let kan nærme sig det forhold, at museumsfolk kritiserer underholdningsbranchens scenografer, ko-

stumierer, revisitører og maskører for ikke at være museumsfolk. Ikke at være tilstrækkeligt historisk kyndige, kritisk analyserende og vurderende. En sådan kritik fører naturligvis ingen steder hen. Men dog er den nødvendig, og bør stedse udfordre enhver, der vil sætte fortiden i tale. Den kærlige erindringskitse eller det nostalgiske gensyn med de postomdelte er en forholden sig til historien, som kan være vigtig nok subjektivt. Men den er ikke hele historien.

Den tidligere leder af Dragtsamlingen på Metropolitan Museum i New York, Stella Blum, påbegyndte i starten af 80'erne bl.a. som rådgivning af de mange historisk interesserede mediefolk en udgivelse af ældre amerikanske varehuskataloger for systematisk at vise principielle ændringer i genstandenes kulturhistorie. Hendes materiale var især de første postordrekataloger, der blev udgivet fra 1872 af Aaron Montgomery Ward og senere Sears, Roebuck & Co.'s, der blev udgivet fra 1896. Hermed begyndte the City-culture varens imperialistiske sejr-tog indover – formuleret af Wolfgang Haug. Stella Blum systematiserede i sine udgivelser, eller om man vil reprints, bestemte genstandes form- og funktionsforandring med stor tydelighed. Man burde nok have skævet lidt til disse forudsætninger, da man besluttede sig for udgivelsen af denne idé. Ting taler meget ofte af sig selv, virker stærkere ved at fremstå i deres konkretitet og autenticitet end ved at blive teksten.

Men det vareboom, som bogen handler om, kom jo også fra mange sider. Allerede fra begyndelsen af 1950'erne var der noget, der hed Sommers Magasiner, Importøren, Dansk-Svensk-Stål, Schou, Tatol, Hansa, Irma, Brugsen og Frellsen. Deres varer var i mange henseender ikke så forskellige fra Daells.

Etnologen Lilli Friis fremhæver i sin artikel en af Daell-imperiets virkelige og karaktergivende artikler: rejseplaiden/det billige svøbe-tæppe. Det var egentlig med det, hele eventyret begyndte. Som næsten daglig bruger af Nationalmuseets, desværre ikke helt komplette, samling af Dalle-Vallekataloger kunne jeg til sidst have lyst til at nævne en anden af firmaets helt geniale og tidstypiske opfindelser: 2½ nylonstrømper efter 1945! Fidusen med at sælge forbrugeren 3 strømper i stedet for 2, hvoraf den ene

alligevel snart ville løbe. Denne utrolige sammenblanding af kommercielt forkøb parret med kvindelig sparsommelighed over for et alt for dyrt og dårligt, men yderst æstetisk begæret produkt, symboliserer nærmest den Daellske markedsførings hovedtese: at være bindeleddet mellem producent og forbrugeren, presse begge parter og placere sig selv suverænt i midten, på toppen. Tilmed i en af de mest velbevarede forretningsbygninger i funkisstil i København fra 1935. På toppen af Daells Varehus har man den bedste udsigt over storbyen i cafeteriet. Kaffen er billig. Og galopkringlen måske den sidste i hele Danmark?

Bjarne Kildegaard

**Holger Rasmussen:
Hattens rette brug. Hue, hat og hætte
i kulturhistorien**

København, Nyt Nordisk Forlag, 1990. 175 s., rigt ill. ISBN 87-17-06166-0. Kr. 258,-.

Om metoden i sin bog skriver forfatteren selv: »Jeg gjorde det til vane at notere sådanne oplysninger ned på sedler ... En skønne dag synes man da at have så mange sedler, at man mener det forsvarligt at tage fat på behandlingen af emnet. Det har været tilfældet med min seddelsamling om hue, hat og hætte«.

Jeg skal indledningsvis ærligt indrømme, at det i dag hører til sjældenhederne, at studier udgives med så tynd en videnskabelig begrundelse som den, forfatteren selv udtrykker i sit forord. Metoden »bare-skuffen-fuld« af notater hører ikke til dem, forskere sædvanligvis plejer at kommunikere til læserne eller forskningsmiljøet, selv om de fleste vel nogle gange har haft deres anelse om, at det er sådan en bog er blevet til.

Bogens titel er lånt fra den svenske dragthistoriker Gunnel Hazelius-Bergs artikel i Nordiska Museets årbog, Fataburen, fra 1963, og dens indhold består af en række causeriprægede enkeltartikler, der kan læses hver for sig. Og bogen er rigt illustreret med fotos og tegninger i både farve og sort/hvid. Der afsluttes med en litteraturliste, en billedfortegnelse samt et stikordsregister. Det smukke udstyr og format skyldes ikke mindst støtte fra en række fonde og legater.

Holger Rasmussen beskriver hattene ud fra temaer og typologier af mange arter. Man hører om hattens kulturhistoriske brug, såvel inden for hilsningens og hædringens historie, som inden for den mere symbolske kommunikations former. En særlig gruppering udgør artiklerne om hattene i menneskenes livsalder. Endelig er der artikler om mere specielle aspekter som hatten på mønter og hatten som transportmiddel.

Min samlede karakteristik er, at bogens udvalg og disposition er noget diffus. Der kunne have været mangfoldige andre hætteemner, der kunne være behandlet, og man får ikke et overbevisende helhedsindtryk af, hvad der faktisk har betinget netop valget af de enkelte kapitlers hætteemne. Det er som om bogens mangel på metode skaber en usikkerhed hos læseren om, hvad det egentlig er, vi skal nå frem til, og hvorfor lige netop dette og hint egentlig er interessant. Men bogen mangler ikke underholdningsværdi. Dels er den velskrevet. Dels er sammenhobningen af pudseløjerlighed og finurlige petitesser stor.

Flere kapitler i bogen er genbrug. For den, der har fulgt Holger Rasmussens forfatter-skab gennem årene, vil der være mulighed for at få repeteret artikler om de langlandske stråhatte, de fynske solhatte af pap, den høje herrehats historie – alt sammen hørt og set før i årbogsartikler og i Skalk. De i kapitlerne anvendte værker kan med lidt held og fantasi findes i listen over anvendt litteratur; men forfatteren besværer i øvrigt ikke læseren med referencer eller præcise noter om, hvor det ene eller andet er taget fra. Litteraturlisten derimod vidner om, at forfatteren ikke har anvendt så meget som en eneste bog eller artikel i den frodige internationale hattelitteratur efter 1979. Den nyeste mere etnologiske litteratur, der indgår i bogens forståelsesgrundlag er den svenske etnolog Jonas Frykmans undersøgelse af horen i bondesamfundet fra 1977.

Holger Rasmussens egen karakteristik af bogen er, at den er resultat af det, man før hen kaldte »læsefrugter«, dvs. videregivelse af indtryk og oplysninger fra mestendels sekundært og tertiært kildemateriale. Kun en mindre del af materialet er fremskaffet ved førstehånds undersøgelser. Fra mit synspunkt er dette helt i orden, og der kan netop ofte komme meget spændende pointer ud

af at compilere andres oplysninger og resultater. Men der skal en synsvinkel til at strukturere og perspektivere denne form for genbrugsforskning. Et sådant tilløb til en mere spændende og anderledes anretning af de læste frugter forekommer yderst pletvis i det foreliggende arbejde.

Bjarne Kildegaard

Nord-Nytt nr. 40. Tema: Folkelig religiøsitet
København (1990). ISSN 0008-1345. Kr. 90,-.

Nord-Nytt har forsøgt at lave et temanummer om folkelig religiøsitet. Men det hele synes at være foregået ret så afslappet. I en ultrakort indledning, underskrevet af intet mindre end fire redaktører (Anne Eriksen, Anne Hoel, Anne Ragnhild Hoel og Merete C. Ødegaard) konstateres det, at ligheden mellem artiklerne først og fremmest findes i en »gjenomgående vilje til å se og forstå religiøsitet i en kulturel sammenhæng«. Det turde være en selvfølge, når det drejer sig om *folkloristiske* og *etnologiske* studier, men stort nærmere kommer vi ikke en definition af folkelig religiøsitet.

Til gengæld er der næsten alt for mange definitioner i Anne Eriksens artikel om »Studiet af moderne folkereligiøsitet«. Det er en kompakt, internationalt orienteret forskningsoversigt, som mærkeligt nok helt forbigår to danske hovedværker på området: Jacob Røds pionerarbejde fra 1961, *Folkereigion og kirken*, og Per Salomonsens tobindsværk *Religion idag* (1975). Oversigten påpeger bl.a. det moderne vestlige samfunds tilsyneladende religionsløshed, som noget ganske enestående, både historisk og i forhold til den øvrige verden (s. 30). Denne situation er et resultat af en »privatiseringsproces«, som har resulteret i »en slags 'hemmelig kristendom' – man har sin kristne tro, man ber og følger gudstjenester i radio og tv, men religiøsiteten blir ikke gjort socialt synlig gennem deltagelse i foreninger eller gudstjenester« (s. 30). Samme opfattelse har Christian Richette, som på forbillig måde har redegjort for det teoretiske udgangspunkt og beskrevet sin arbejds metode i forbindelse med et interviewprojekt om pinsevennerne i Stockholm. Trossystemet hos disse er egentlig en slags kompleks hverdagstro med mange bestanddele

(teknologiske, psykologiske og ideologiske), mener Richette. Ligesom Eriksen fremhæver han livsforløbet, som velegnet til studium af folkelig religiøsitet, og nævner i denne forbindelse tre måder at anvende interviews på: (1) som historiske kilder, (2) som krydderi på ens egen fremstilling og (3) som direkte studieobjekt. Det sidste indebærer en skelnen mellem det faktiske eller objektive livsforløb og det berettede levnedsløb, »kort sagt, den subjektiva oplevelsen blir studieobjektet« (80).

Under overskriften »Å helbrede i Guds navn« har Torunn Selberg tegnet fine portrætter af tre religiøse helbredere på Bergenkanten. Der er interessante påvisninger af bibelsteder, som ifølge de kloges egne fortolkninger autoriserer deres metoder. En anden nordmand, Jorunn Hermannsen skriver om verdslig og religiøs sangtradition hos en familie i Østfold midt i vort århundrede. Også her mærkes privatiseringsprocessen: Familien er i tidens løb gledet ud af det organiserede, kristne kormiljø. Sangene og viserne er imidlertid fortsat en del af den fælles baggrund og familietradition, noget som binder dem sammen (s. 95).

Fire andre bidrag er af historisk indhold. Herleik Baklid skriver om de genstande som fremdrages under udgravninger i norske kirker: mønter, dukker, tilskårne træpinde, bånd med knuder på og *pjotrepakker* (pakker, som der er mumlet trylleformler over). »Mumlepakkerne« består af klude omviklet med snore og som regel indeholdende hår, negle og menneskeknogler. Om de andre genstande får vi ikke mere at vide, end at de »trulig« har været en slags magi (s. 8 og 9). Ved inddragelse af et større folkloristisk sammenligningsmateriale kunne forfatteren være nået betydeligt længere i sin tolkning af disse interessante genstandsfund. Med udgangspunkt i sin disputats om folkelig versus kirkelig dåbsforståelse i Norge har Arne Bugge Amundsen skrevet om, hvad han kalder »kristendom på norsk«. Denne var centreret omkring begrebsaksen hedning/kristen og berørte i videste forstand spørgsmålet om at tilhøre den fælles kultur med deraf følgende sociale pligter og rettigheder. Om modsætningen hedning/kristen handler også Stein R. Mathisens artikel om fortælletradition i Nordnorge. Men her er det altså samerne, der som hedninge står

uden for de kristnes samfund. Forfatteren hævder, at præsterne i den folkelige opfattelse fungerede som et værn mod de samiske noaider, for en præst, der havde gået i Den sorte skole, havde også lært sig trolddom, og den var stærk nok til at bekæmpe hans samiske modparts. Endelig har Ronald Grambo et essay om korstogsriddernes forestillingsverden – med undertitlen »et mentalitetshistorisk bidrag«, men med lidt god vilje kan det jo også kaldes folkelig religiøsitet.

Derimod kan jeg ikke forstå, hvordan Inge-Lise Overballes artikel er kommet med i dette temanummer. Det drejer sig jo netop ikke om en folkelig udgave af en religion, men om religionen selv, Hare Krishna-bevægelsen, og hvordan denne vinder udbredelse i Danmark. At tage dette som udtryk for »folkelig religiøsitet«, er i sig selv misvisende, og at kalde det en »bevægelse« er direkte diskriminerende.

Konkluderende må det siges at være en glimrende idé med et temanummer om dette emne; Nord-Nytts redaktionsgruppe skulle bare allerede fra starten have gjort sig temaet klart, så de med større præcision kunne have fortalt forfatterne, hvad deres artikler skulle handle om. Hvis man er modstander af en sådan styring, bliver resultatet let som nærværende: En lidt tilfældig samling af artikler, som ingen djævel kan få ind under den samme hat.

Gustav Henningsen

Tove Clemmensen:

Nationalmuseets Klunkehjem

Nationalmuseet 1990, 55 s., ill., (foreligger på engelsk). ISBN 87-983649-0-1. Kr. 68,-.

»Den er en tre-stjernet attraktion«, skrev et dagblad for nylig om Nationalmuseets lejlighed fra klunketiden. Ja, sådan kan det gå. Det syntes man ikke på Nationalmuseet i 1942, da Tove Clemmensen talte varmt for at museet skulle bruge tid og kræfter på at registrere dette borgerhjem. Dengang stod hun temmelig alene med sin begejstring. Man mente nok, at møbler fra 1890 var for moderne eller direkte grimme; men hun fik dog sin vilje.

Siden arvede Nationalmuseet så godt som hele det store indbo og kunne overtage

lejemålet af den gamle lejlighed. Arven faldt efter to ugifte søstre, der havde levet et langt liv i dette hjem uden at ændre dets indretning. Alt eller næsten alt stod, som det havde gjort i Faders og Moders tid. Efter registrering blev lejligheden i 1969 åbnet som en del af museets udstilling, og nu har dr.phil. Tove Clemmensen skrevet en smuk lille bog om disse utroligt velbevarede interiører, deres indretning og beboere. Den kan tjene som vejleder under et besøg, men fungerer også som en selvstændig præsentation af den store lejlighed.

»Nationalmuseets klunkehjem« kaldes lejligheden. Navnet viser, at man lægger vægt på de stihistoriske budskaber snarere end på de kultur- og socialhistoriske. I bogen gør Tove Clemmensen da også udførligt rede for klunkestilens særlige kendetegn. Og hun har eksempler på det alt sammen, fra de komplicerede ophængninger af gardiner og portierer til staffelier, der bærer – ikke malerier i produktion – men fotografier i glas og ramme. Efter at have fået adgang til nogle hidtil ukendte private papirer kan forfatteren nu afsløre, at lejlighedens overdådige lofts- og vægdekorationer er udført af arkitekten H. V. Brinkopff i 1890.

Der står 1890 på det meste af klunkehjemmet. Grosserer Rudolph Christensen, der lod denne lejlighed indrette, var ikke tynget af en gammel slægt med fine arvestykker. Han var, med et nyere udtryk, selv-made og indrettede sin mere end 10 værelser og 2 kamre store lejlighed med et helt nyt møblement. Kun nogle få møbler blev taget med fra familiens tidligere bolig, da de i 1890 flyttede ind i Frederiksholms Kanal. Derfor er denne lejlighed blevet et stihistorisk snapshot, der fastholder en usædvanlig modepræget boligindretning fra netop dette år. Lejligheden er således næppe repræsentativ for den boligindretning man kunne finde hos det københavnske borgerskab på denne tid.

Alligevel udtrykker Rudolph Christensen (1849–1925) og hans familie i deres hjem noget karakteristisk i tiden. De tilhørte grosserer-standen, de nye rige, som havde slået sig op ved handel og industriproduktion, og takket være deres økonomiske formåen overtog mange positioner i samfundet, der hidtil havde været forbeholdt de øverste af de gamle rangklasser. Det har ligget uden

for bogens rammer at sætte familien Christensen ind i denne sammenhæng. Teksten giver derimod indtryk af grosserer Christensens firma, og af dagliglivet, som det udspillede sig i lejligheden. Det antydes også, hvordan sommerophold på landstedet i Vedbæk og lange udlandsrejser hørte med til livsførelsen i dette miljø.

Det er en nærmest eksotisk oplevelse at stifte bekendtskab med dette københavnske hjem, der kun ligger tre-fire generationer fra vor egen tid. Tove Clømmensen er en kyndig guide på denne udflugt til den nære fortid. Hun får god assistance af fotograf Ole Woldbye, der har æren af en serie stil sikre farveoptagelser til denne bog. Læs bogen og aflæg et besøg i Nationalmuseets klunkehjem. Det er den mest autentiske museumsoplevelse, man kan forestille sig: Et stort hjem, der ligger hvor og som det har ligget i 100 år.

Poul H. Moustgaard

Ivar Selmer-Olsen:
Barn imellom – og de voksne, En bok om barns egen kultur

Gyldendal Norsk Forlag A/S, 1990. 151 s., ill. ISBN 82-05-18869-6.

Blandt de mange projekter, som *Norsk Senter for Barnforskning* i Trondheim har sat i gang, er kortlægningen af børns egen kultur et af de mest spændende. Det har foreløbig resulteret i et antal rapporter, og bl.a. på grundlag af disse har lederen af »kortlægningen« Ivar Selmer-Olsen skrevet ovennævnte bog.

Den indledes med overvejelser og betragtninger over, hvad børnekultur egentlig er. I almindelighed forstås børnekultur – ligesom i Danmark – som voksnes kulturprodukter for børn eller voksenledede kulturelle arrangementer og aktiviteter for disse. Alt dette kan være særdeles respektabelt og legitimt, men kultur i betydningen »det som holder en folkegruppe sammen som kulturel gruppe« er noget andet. Når det gælder børn, definerer forfatteren således: »Barns egen kultur er den kulturprosessen og de kulturproduktene barn har sammen uten vokseninnblanding. Barns egen kultur blir manifestert i de barnekulturelle ytringsfor-

mene. Gjennom en tolkning av de barnekulturelle ytringene kan vi finne ut noe om barns perspektiv og erfaringer.« (s. 9). Og Selmer-Olsen tilslutter sig sig Åse Enerstvedts opfattelse, når hun mener, at barnet igennem disse ytringsformer bearbejder sine problemer uden at udlevere sin egen person. Børn kommunikerer følelser og skjuler sig samtidig bag kulturens formler og ritualer.

Som så mange andre forskere i den vestlige verden mener forfatteren, at barndommen, forstået som den periode, hvori barnet praktiserer sin egen kultur, er blevet kortere. Årsagen hertil finder han i ungdomskulturens indflydelse. Den »har økt voldsomt, og gjennom kommersielle medier og reklame blir barn i dag bombardert med ungdomskulturell seksuelt betonet påvirkning«. Trods dette vurderer han børnekulturen som en levende folkekultur, der bruges, ændres og fornyes af børn, uanset om en del af dens former hidrører fra voksne.

Forfatteren opregner i sin kortlægning et stort antal genrer uden derfor at mene, at han hermed har indfanget hele virkeligheden. I afsnittet om de mundtlige ytringer behandles vittigheder og gåder, herunder navnlig skæmtegæder (som man med et moderne sprogbrug også kunne kalde drille- eller narregæder). Desuden ordspil, drillende dialoger, ordlege, gysere, småhistorier, rim, remser osv. Som det påpeges har meget af dette betydning for børns evne til opøvelse i mundtlig fremstilling og fortælling. I sine undersøgelser over børns gåder og vittigheder har Selmer-Olsen påvist, at mere end 60% er baseret på sproglige pointer. Også sangparodier nævnes, og der gives eksempler på omsyngning af salmer, fædrelandssange, af Santa Luciavisen (som dog ikke ligner den danske parodi!) og af populærmusikkens slagere.

Af de skriftlige genrer nævnes ud over pøesibøgerne også det, som benævnes »pursurkulturen«, på dansk Garfield skoledagbøger, et kommercielt lanceret fænomen med en vis udbredelse i norske skoler. I disse bøger skriver især piger negative bemærkninger om skolekammerater, lærere, forældre og andre voksne. Det kendes også i USA med de såkaldte »slambooks« (nedrakningsbøger) til ærgrelse for mange voksne, der prøver at bekæmpe dem, selv om bøgerne i

reglen holdes hemmelige ligesom de norske. Kendes de for resten i danske skoler?

Sanglege, klappesange, hinkning, sjipling og elastikhop behandles i kapitlet om ritualiseret bevægelse. Det konstateres, at sanglegen i Norge som andetsteds er på retur, men det er nok et spørgsmål, om de nævnte genrer i øvrigt er så stærkt regel- og ritualbundet, som forfatteren synes at mene. Når det gælder de nyere klappesange, forholder udøverne sig meget frit til traditionen. De digter videre gruppevis og individuelt, ord og linjer ændres, og melodier og tekster kombineres – i alt fald i det storkøbenhavn-ske område.

Afsnittet om lege og spil indledes med nogle mismodige betragtninger over regellegenes tilbagegang. Grundene hertil er mange og komplicerede. Ritualerne i de gamle lege er nu erstattet af helt andre. Et eksempel nævnes: Gårdspladsen i et boligkvarter er myldrende fuld af unger kl. 17.50. Kl. 17.55 åbnes vinduer og døre, og der høres en flerstemmig kalden: »Børne-tv!« Kl. 18.00 er gårdspladsen tom, og ungerne er i båsen! Men ... trods alt fastslås det, at børn stadig leger i de korte intervaller af deres gennemorganiserede fritid. En enkelt leg beskrives udførligt – »boksen går«, som svarer til dansk »dåseskjul«. Nogle tagfat- og fangelege nævnes, bl. a. »tv-sura«, hvor deltagerne kan undgå at blive fanget ved at sætte sig på hug og sige navnet på et tv-program eller en tv-berømted. Og »aids, du har den!« er den nye betegnelse for det ældre norske udtryk for »ét, du er den!« Et helt utroligt eventyrdrama »Doheksa« (der vel kan oversættes som »lokumsheksen«) beskrives detaljeret. Det leges af 9-årige piger i Trondheim, og det har faste replikker og hovedroller som doheksa, mor, guldungen og resten af børnene er sølvungerne. Det er et helt klassisk drama, der her udspilles, med jalousi og intriger, hævn og grusomhed, på en ganske almindelig legeplads ved en boligkarré med ganske almindelige børn. Legen må være et oplagt emne for psykologer og eventyrforskere!

I de afsluttende kapitler siger forfatteren rent ud, at børnekulturen er truet, ikke af »en sterk og klar voksenkultur« (hvad dette så ellers er), men af en børnevenlig voksenkultur! Og han spørger provokerende: »Kanskje har barnekulturen sterkere livsvilkår i det that-

cherske England enn i det 'sosialpedagogiske' Norge fordi voksenkulturen trer tydeligere fram?«

Truslerne mod børns egen kultur ser han i de strukturer, der ligger som et mønster i børns opvækst og tilværelse. Opdelingen af børn i aldersgrupper fremhæves, og mest iøjnefaldende er for ham bruddet mellem børnehaven og skole, idet han understreger skolegårdens betydning som en af de vigtigste »traditionsarenaer«. Også de små søskendeflokke nævnes som en faktor i svækkelsen af børns traditionskultur, men nogen umiddelbar løsning på dette »problem« skal man vist ikke vente.

Endvidere fremhæver forfatteren betydningen af, at de pædagoger, som har ansvaret for fritidshjem og fritidsvirksomhed, er meget bevidste om værdien af både børne- og voksenkultur – om børnekulturen for ikke at strukturere den til døde, og om voksenkulturen som en kultur, hvor voksne tør stå frem som voksne, der ved, hvad de står for og er i stand til at fortælle (s. 135). Han opfordrer til, at vi ser med kritik på den voksentilrettede programmerede tilværelse, vi byder børnene. I relationerne mellem mennesker i samfundet, som vi kender det i Skandinavien, ser han konturerne af et system, hvor den voksne i stigende grad styrer børns hverdag på bekostning af relationerne mellem børn indbyrdes. Og han slår til lyd for et børnekulturværn, hvorved han forstår værn af overføringsarenaerne for børnekulturen.

Det er unægtelig store og komplicerede spørgsmål og opgaver, der stilles, og der er bestemt ikke enkle og endelige svar og løsninger på dem. Det er svært altid at være enig med forfatteren i alle hans problemstillinger og i hans opfattelse af tilstande og forhold i et samfund, som nok ligner vores, men også er anderledes. Han er dybt engageret i sit emne, og hans bog er spændende og velskrevet og i høj grad inspirerende at stifte bekendtskab med. Den anbefales hermed varmt til interesserede af enhver art.

Erik Kaas Nielsen

Jens Holmgaard: Alt på sin rette plads

Afhandlinger om konjunkturer, statsfinansier og reformer i Danmark i 1700-tallet. Ud-

giverselskabet ved Landsarkivet for Nørrejylland. 1990. 330 s. ISBN 87-89039-09-2. Kr. 335,-.

Den 29. september 1990 fyldte tidligere landsarkivar Jens Holmgaard 70 år. Hans gamle tjenestested, Landsarkivet i Viborg, markerede dagen med et festskrift. Traditionen er, at i sådanne festskrifter hædres den 60- eller 70-årige af venner, kolleger, elever og fagfæller. Gængse festskrifter bliver derfor gerne blandede bolsjer. Men ikke hér, hvor skriftet har et enhedspræg, som skyldes, at fødselaren selv har skrevet alle bidragene. Jens Holmgaard har nemlig til lejligheden udvalgt 12 af sine tidligere trykte arbejder, af hvilke det første – som det ses af festskriftets afsluttende bibliografi – blev offentliggjort helt tilbage i 1951.

Jens Holmgaards kærlighed har altid været 1700-tallet. Hovedvægten i »Alt på sin rette plads« ligger da også på de store landboreformer. Ikke mindst har stavnsbåndet hans interesse. I adskillige af bidragene diskuteres derfor både dets datering og dets betydning. Optikken er økonomisk-historisk, og hele reformværket søges konsekvant tolket ud fra rent fiskale motiver.

Alligevel bliver der plads til levende mennesker midt i afsætningskriser, produktionsudvidelser, skatteformåen, finansoperationer, kapitelstakster og hartkornberegninger. I galleriet ses eksemplvis portrættet af den uheldige cargadør Severin Erichsen, som Handels- og Kanalkompagniet sendte til Nordamerika i 1783 i det dødfødte håb om hurtig profit. Der er ligeledes portræt af den jyske godsslægter Benny Lihme til Stårupgård og et andet af rådmand Niels Dorph fra Næstved, som i 1757 slog til lyd for, at den bestående lovgivning om brændevinsernæringen burde liberaliseres. Han havde, som han skrev til stiftamtmanden, høstet den erfaring, »at jo mere dem forbydes, jo mere gør de det forbudte«. »Dem« vil sige bønderne i Næstveds opland, der brændte præcis den brændevin, der passede dem – uanset alle forsøg på statslig kontrol.

Bønder som disse er der mange af i Jens Holmgaards bog. Der er også dem, der de 40 af årets søndage måtte marchere op til 40 kilometer for at gøre den i stavnsbåndsløven foreskrevne eksercits »bag kirken«. I

én artikel træder bønderne helt ud af anonymiteten. To bondedrenge, Laurs Bach og Jens Hald, på henholdsvis 19 og 12 år, flygtede i 1761 fra stavnsbåndet. Af det offentlige blev de betragtet som de rene desertører. Det nære miljø holdt derimod hånden så effektivt over dem, at deres flugt faktisk lykkedes.

Jens Holmgaard skriver gerne – og godt – om sådanne menneskeskæbner. Nok er hans disciplin den økonomiske historie; men han ser ikke kun på kroner og øre.

Henrik Stevnsborg

A. G. Drachmann:

En gammel skibslæges erindringer

Søllested, Forlaget Skovlænge, 1990. 175 s., ill. ISBN 87-89475-06-2. Kr. 160,-.

I 1889, få år før sin død, afsluttede professor, dr.med.h.c. Andreas Georg Drachmann nedskrivningen af sine erindringer, et arbejde han påtog sig på gentagne opfordringer af sin søn, digteren Holger Drachmann. Det er et stort held for os, at han gjorde det, for det giver et interessant billede af det 1800-tals samfund, som han levede og virkede i, af den datidige lægeuddannelse og af den flåde, han tjente gennem 30 år. Og det er meget fortjenstfuldt, at de bliver genudgivet så nydeligt, som det her er sket, endda efter det ældste tilgængelige manuskript. En lille skønhedsfejl må dog noteres: Der er byttet om på billedteksterne til de to gengivne Eckersbergmalerier mellem s. 48 og 49, og det er synd, for det gør naturligvis teksterne meningsløse.

Drachmann kom fra yderst beskedne kår. Faderen var skibstømrer, men forlod denne verden allerede i 1812, efterladende sig en højgravid enke med syv børn. Det skulle synes nok, men kunne have været endnu værre, for faktisk havde faderen, som Drachmann lakonisk meddelede, avlet i alt 14 børn med hustruen – de seks var dog døde i en tidlig alder. Vi får ikke noget skarpt tegnet billede af moderen, men må alligevel beundre denne kvinde, der som »stuekone«, dvs. sygeplejerske, ikke bare klarede dagen og vejen, men også evnede at opdrage sine otte børn, så de alle blev »honnette og agtbare mænd og hustruer« – og det var før børnecheckenes tid.

Som dreng havde Drachmann sin gang på Frederiks Hospital, hvor moderen arbejdede, og det blev sikkert bestemmende for hans valg af løbebane, idet han tidligt besluttede sig for at blive læge. Dengang var der to veje til dette mål, den akademiske, hvor man efter studentereksamen læste medicin på universitetet som stud.med. – og den gamle håndværkeruddannelse, hvor man først var i lære som barber og så siden på Kirurgisk Akademi som stud.chir.

For den fattige unge Andreas var der naturligvis ikke noget valg, det måtte blive barberlæren. Den synes i øvrigt at have været bedre, end man umiddelbart ville forestille sig, for til svendeprøven fem år senere blev han ikke eksamineret i barbering, men derimod i anatomi, førstehjælp og *chirurgia minor*. Og så kunne Drachmann komme på akademiet som stud.chir. Her kom også stud. med.erne fra universitetet, og man deler Drachmanns forargelse over det akademikerhovmod, som han her mødte hos de danske studenter. Et hovmod, der kom til udtryk som foragt, ikke bare for de danske barbersvende, men også for en del studenter fra Kiel og små nordtyske universiteter, der i vinterhalvåret kom til København for at høre anatomiske forelæsnings. Det kunne gå så galt, at det ligefrem udartede til blodige slagsmål. Og Drachmann har sikkert ret i, at også her blev jorbunden gødet for det senere oprør i hertugdømmerne.

Hos Drachmann selv synes disse erfaringer tidligt at have skærpet en sund kritisk sans, der fulgte ham gennem hele livet og som gjorde, at han aldrig lod sig imponere af form uden indhold – og på den anden side evnede at erkende et værdifuldt indhold bag en prunkløs facade.

Drachmann rundede i første omgang sine studier af med fire måneders praktik på Øresunds Hospital i Helsingør, hvorefter det lykkedes ham at få ansættelse i Marinen som underskibskirurg med tjeneste i korvetten Fortuna, der skulle til Vestindien.

Det blev indledningen til en række udkommandoer gennem den næste snes år, ikke bare til Vestindien, men også til Middelhavet samt naturligvis tjeneste i hjemlige farvande. Det var sejskibsepokens sidste årtier og den skildring Drachmann giver af livet i den danske flådes korvetter, fregatter og lineskibe er yderst interessant. Vi har

nemlig i virkeligheden kun meget få pålidelige skildringer af dagligdagen om bord i flådens skibe endnu i første halvdel af 1800-tallet. Den gamle flåde, der stadig kunne give os fornemmelsen af at være en betydelig sømagt, var og blev borte, og de yderst få skibe, der blev bygget under og efter krigen, var for størstedelens vedkommende permanent oplagte i Flådens Leje. Mindre enheder blev udrustet i strengt fornødent omfang, men det er alligevel forbløffende, når Drachmann kan fortælle os, at da man udrustede lineskibet Dronning Marie i foråret 1834, var det den første egentlige lineskibsudrustning siden 1807! Så summa summarum: Der var meget få skibe, og dem, der var, blev der sejlet meget lidt med.

Vi kommer ret tæt på især de mange søofficerer, Drachmann gjorde tjeneste under og sammen med, og han karakteriserer dem med en præcision, der ofte er næsten dræbende. En af kvaliteterne ved Drachmanns erindringer er, at de givetvis ikke var bestemt til publikation, men blot, som han selv indledningsvis anfører, nedskrevet på opfordring af sønnen. Så han skriver af karsken bælg sin hjertens mening om både den ene og den anden. Der er næppe tvivl om, at det ville have rystet den gamle herre, hvis han havde anet, at hans ubesmykkede og ofte nådesløse karakteristikker ikke bare af en række af tidens søofficerer, men såmænd også af nære familiemedlemmer en dag ville blive offentliggjorte.

Chefen på Fortuna karakteriserer Drachmann som »en topmål forfængelig nar og halvgal«. Det er en dom, der underbygges med barokke historier og adskillige eksempler på manglende navigationskunnen og dårligt sømandskab, men alligevel må Drachmann på ét punkt give kredit for sømandskabet om bord, nemlig i sin beskrivelse af det normale havnearbejde. Man andraver under fuld sejlføring (dvs. 1243 kvadratmeter sejldug fordelt på 27 sejl), og på blot tre signaler fra bådsmændens pibe bjærges sejlene i den rigtige rækkefølge, ankeret falder, samtlige sejl beslås og dækket klares op. Under hele manøvren har man ikke hørt ét eneste kommandoord og blot fem minutter efter første signal ligger skibet på sin plads, som havde det ligget der i ro og mag i lang tid. Så der må i hvert fald have været nogen om bord, der kunne deres metier. Og

det må have taget sig flot ud, men det gjaldt naturligvis også om ikke at falde igennem over for eventuelle fremmede orlogsmænd.

Man fornemmer hos Drachmann en parallelitet i vurderingen af de skidtvigtige danske studenter og den særlige type af søofficerer, der er totalt forankret i en opfattelse af sig selv og deres stand som en elite, der har modtaget verdens bedste uddannelse, kan alt og ved alt. En opfattelse, der desværre oftest er omvendt proportional med det reelle grundlag for den.

Under sin fortsatte karriere i flåden alternerer Drachmann mellem sejlene tjeneste og fortsat medicinsk uddannelse, så han efterhånden bliver »rigtig« læge med jus practicandi – og dermed har mulighed for advancement til overskibslæge.

Drachmanns sidste egentlige udkommando blev den mest dramatiske, idet vi her i 1849 bliver vidne til et veritabelt mytteri om bord på et dansk lineskib. Det skete om bord på lineskibet Skjold, der i al hast var blevet udrustet som erstatning for lineskibet Christian den Ottende, der var sprunget i luften ved Egernfærde. Og endnu en gang – her i hans sidste som i sin tid i hans første udkommando – en halvforrykt chef. En ældre kommandør ved navn Thomsen, der var et velkendt og trættende sladre- og vrøvlhoved, ligefrem byens *chronic scandaleuse* siger Drachmann. Man må undre sig over, at Admiralitetet i krigstid og med Egernfærde-affæren i frisk erindring ikke viste større skønsomhed i valget af en lineskibschef.

Opgaven var at blokere Kieler Fjord, men det viste sig desværre snart, at hver gang oprørernes skibe kom ud, trak kommandør Thomsen sig tilbage. Det vakte betydelig ophidselse hos de øvrige officerer, ja så meget, at en morgen, hvor der var slået klart skib, kom de fire ældste ind til Drachmann og meddelte ham, at flagets ære bød dem i givet fald at ignorere chefens ordre om at trække sig tilbage!

Chefen gav faktisk næstkommanderende den ventede ordre: »Op med roret, bras fir-kant!«, der med vinden agter ind hurtigt ville have fjernet Skjold fra Kieler Fjorden og al fare. Og så hørte man næstkommanderenden i råberen, »Skærp overalt!«, altså bidevind ned mod fjenden. Det var slet og ret mytteri – andet ord er der ikke for det.

Thomsen fór ned, men ikke, som Drachmann troede, for at hente en pistol og skyde næstkommanderende, hvad han var i sin gode ret til, men slet og ret for at gemme sig, for han viste sig overhovedet ikke mere på dækket under træfningen.

Sagen burde naturligvis være endt for en krigsret, men på bedste danske vis blev den dysset ned, og Thomsen blev bevillet afsked pga. svagelighed (nervøsitet, sic!). Og Skjold fik omsider en chef, der var opgaven voksen.

Efter Skjold fik Drachmann landtjeneste som læge på Trekroner batteri, en stilling der var kombineret med stillingen som karantænelæge for Københavns havn. Da det ikke var et embede, der sled sin mand op, gav det den begavede Drachmann mulighed for at indlede en videnskabelig karriere, der førte ham ind på ortopædiens område, og som kulminerede med udnævnelsen til æresdoktor ved Uppsala Universitet i 1877.

Bogens sidste sider bruger Drachmann til selvansagelse og gør så at sige sit regnebræt op. Og da falsk undseelse ikke er Drachmanns sag, fornemmer man ret tydeligt, at han – med god grund – er helt tilfreds med facit. For stuekonens søn nåede vist ikke bare så langt op ad den sociale stige, som det ved flid og egne evner var muligt i det 19. århundrede, men han var også, så vidt vi kan bedømme, hele livet tro mod Hippokrates' ord om at trøste, lindre og stundom helbrede.

Ole Ventegodt

T. Vogel Jørgensen og Poul Zerlang:

Bevingede Ord. 6. udg.

København, G.E.C. Gad, 1990. 737 s. ISBN 87-12017-60-4. Kr. 368,-.

Det er glædeligt, at der nu er kommet en ny udgave af redaktør Thorkild Vogel Jørgensen's klassiker fra 1940, »Bevingede Ord«, forøget af håndbogsvirtuosen Poul Zerlang. Enhver, der har arbejdet på bibliotek eller lignende steder og har skullet besvare forespørgsler om sprog og kulturhistorie, har utallige gange slået op i værket og ofte fundet svar.

Denne sjette udgave er angiveligt forøget med ca. 3000 bevingede ord i forhold til den sidste fra 1963, der rummede 12.000. Zer-

lang har i sin jagt koncentreret sig om den nyere nutid og har vist ikke gjort mange fund hos klassikerne. Dem havde Vogel-Jørgensen nu også været temmelig grundig med. Det anføres i pressemeddelelsen, at særlig Winston Churchill, forfatterne i tidsskriftet *Kritisk Revy* og Jacob Paludan har leveret mange pletskud. Glistrup har Zerlang nu også haft et godt øje til.

Hvad er et bevinget ord? Det kan være et slagord, et motto, en kliché, en talemåde, et øgenavn, et revy-refræn, en rap replik. Der er ingen faste grænser til f.eks. ordsprog, wellerismer og aforismer. Men en del af definitionen er, at udtrykket har bidt sig fast og er blevet brugt i større eller mindre omfang i tale eller på skrift. Bevingede ord er altså traditionelle udtryk – eller vil gerne være det. Hvad ubevingede ord er, kan den interesserede læse i Vogel Jørgensens bog med samme titel fra 1957.

»Bevingede Ord« er ikke blot lagt an som en samling udtryk tilføjlet en leksikalsk forklaring. Til de fleste af udtrykkene knytter der sig små kulturhistoriske artikler eller velturnerede noter. Vogel Jørgensen, der var en særdeles velorienteret og velskrivende journalist, har nydt den korte form, der både har træk af leksikografens og petit-journalistens stil. Han har haft sine udenlandske forbilleder, samlinger af bevingede ord er ikke kun noget der findes i Danmark, men han har sandelig forstået at udnytte genren. Zerlang er på bedste måde gået videre i den gamle redaktørs spor. Vi takker og bukker.

Eske K. Mathiesen

Mikael Andersen:

Olietryk. En folkelig billedform

Udgivet af Odder Museum og Danmarks grafiske Museum / Dansk Pressemuseum 1990. 33 s., ill. ISBN 87-982556-3-0. Kr. 20,-.

Hvorfor er olietrykkene, de ferniserede lito-grafier som i 1870'erne fra tyske billedfabrikker begyndte at brede sig som en løbeild ud i også de små danske hjem – hvorfor er de nu blevet så interessante? Det er de, fordi man er blevet klar over, at de har haft virkning på billedsmagen i hjemmene lige til i dag. Det mener i alle tilfælde Mikael Andersen, forfatteren til heftet »Olietryk. En folkelig billed-

form«. Det blev skrevet som katalog til en udstilling af olietryk på Odder Museum sidste år. Zigøjnerpiggen, den grædende dreng og den brølende kronhjort, glansnumre fra den såkaldte glarmesterkunst, er billeder, der har deres rødder bl.a. i olietrykkenes verden.

Indtil for ikke så længe siden var olietrykkene ikke meget ansete blandt kulturhistorikerne. Man anså dem for at være for vample og sentimentale. Étbladstrykkene, de kolorerede træsnit, var mere interessante. Dem var der noget næsten middelalderligt ved.

For at kunne bedømme olietrykkenes virkning på hjemmenes billedtraditioner, må man have styr på produktionen af dem, på det brede udbud af både verdslige og religiøse billeder, på distributionen af dem og på den mentalitetshistorie der knytter sig især til de religiøse andagtsbilleder. Det er da f.eks. underligt, at gedigent katolske billeder fandt vej ind på væggen i gode danske, lutheranske hjem! Alt dette prøver Mikael Andersen at få styr på. Men der er meget at gabe over, og ideerne er mange, hvortil i øvrigt kommer, at billedgengivelserne ikke er de bedste. Andersen har imidlertid samlet et væld af oplysninger og gjort gode iagttagelser, så der bliver arbejdet med sagerne. Mon ikke en større bog om emnet er undervejs? Til den bør han udvide sin litteraturliste, bl.a. med Lena Johannessons artikel »Landsbygdens konst« i bogen »Bonden i konsten och bondens bildvärld«. LTs Förlag, Stockholm, 1985.

En ting man virkelig skal huske på, når man beskæftiger sig med disse billeder, hvis produktion, distribution og motiver indbyder til mange spændende undersøgelser, det er: Hvordan blev disse billeder oplevet, både af voksne og af børn? Selv husker jeg fra min barndom hos ældre slægtninge Millets »Angelus« som en tyst påmindelse om et eller andet fint og stort.

Eske K. Mathiesen

Ulla Haastrup og Robert Egevang (red.): Danske kalkmalerier

Når værket er færdigt vil det omfatte syv bind. København, Nationalmuseet på Christian Ejlers' Forlag, 1985-. ISBN 87-7241-642-4.

Nationalmuseets pragtværk »Danske kalkmalerier«, som er redigeret af Ulla Hastrup og, for et par af bindenes vedkommende, også af Robert Egevang, nærmer sig sin afslutning, fem bind er udkommet, to mangler. I dette statelige værk, som er klogt, instruktivt, opfindsomt og smukt illustreret bl.a. med dejlige farveoptagelser, opsamles den værdifulde forskning, kalkmalerierne har været gjort til genstand for, en forskning der har været særlig intensiv de sidste 25 år.

Hvert bind dækker en kunsthistorisk afgrænset periode, og hvert bind indledes med en historisk og kulturhistorisk oversigtlig artikel om perioden. Men derefter er slaget frit, og de små artikler kommer væltende som ud af et overflødhedshorn. I dem blandes mange synspunkter, såvel kunsthistoriske som folkloristiske og historiske; her er tekniske undersøgelser og motivstudier, her er artikler som gør iagttagelser, undrer sig og rejser nye spørgsmål, hvilket sidste er meget vigtigt. Nogle af skribenterne har leveret formfuldendte essays, andre små afhandlinger, andre igen forskningsnoter. Man har som læser fornemmelsen af at kigge forskerne over skuldrene, man er med ude i kirkerne, med i diskussionerne. Det virker pædagogisk set meget vellykket.

Værket er skrevet for både lærd og læg, og redaktørerne og forfatterne kan ikke roses nok for at artiklerne er blevet læselige og veloplagte. Der bruges ikke mange fremmedord, og hvor de bruges, er de omhyggeligt forklaret. Dette værk er en gave til alle, der interesserer sig for kalkmalerier, enten fordi det er deres hovedinteresse, eller der af kalkmalerierne kan hentes så mange oplysninger om både store træk i kulturhistorien og små finesser.

Når værket er færdigt, vil vi vende tilbage til det her i Folk og Kultur og give det en større og mere indgående anmeldelse.

Eske K. Mathiesen

Danske trylleeventyr udvalgt af Bengt Holbek, bearbejdet af Lisbeth Jensen

København, Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck, 1989. 159 s., ill. ISBN 87-17-05891-0. Kr. 98,-.

Bengt Holbek: Tolkning af trylleeventyr

smst. 1989. 97 s. ISBN 87-17-05893-7. Kr. 128,-.

Som den første titel antyder det, er der her tale om en antologi af danske trylleeventyr. I indledningen, som er forfattet af Lisbeth Jensen, forklarer hun: »Eventyr kan være mange ting – eventyr kan bruges på mange måder.« Formålet med denne eventyrsamling, siger hun, er: »at sende læseren på opdagelsesrejse. Af sted hundrede år tilbage til en ganske anderledes og fremmed verden«.

Dette løfte indfrier Bengt Holbek med sine velvalgte eventyrtekster, som han inddeler i seks grupper, hver især indledt ved en kort biografisk præsentation af de seks jyske fortællere – 3 kvinder og 3 mænd – som historierne stammer fra. De udvalgte fortællinger er blot nogle få af de mange hundreder, som folkemindesamleren Evald Tang Kristensen (1843–1929) optegnede i perioden 1868–1909. Der er her tale om eventyr, som kendes over det meste af Europa, men som de jyske fortællere har præget ved deres individuelle fortælleform og livssyn.

I bogens *Efterskrift* indvies læseren, kort men regulært, i hvem Evald Tang Kristensen var og i hans personlige holdning til fortællestoffet. Desuden gives der i efterfølgende afsnit en fin beskrivelse af folks boliger, deres daglige arbejde, føde, ja sågar af deres »Gang- og sengeklæder«. Alle sammen oplysninger som kan gavne læserens indlevelse i fortællernes sociale miljø og forståelse af eventyrenes indhold af lokale elementer.

Holbeks udvalg af trylleeventyr giver med sit varierede repertoire ikke alene en stor æstetisk oplevelse; det giver også indsigt i det, som måtte have ligget fortællerne og deres tilhørere mest på sinde, noget som har haft at gøre med deres drømme, deres daglige virkelighed og ikke mindst deres frygt og bekymringer. Alt sammen noget som eventyrene formidler gennem symbolske handlinger og motiver. At relationen mellem det symbolske og fantastiske endda ikke er så fjern fra folks egen virkelighed ses klart, når man kender eventyrenes hemmelige sprog, mener Holbek.

Og det er dette sprog, som læseren i bogens andet bind: *Tolkning af trylleeventyr*, bliver indviet i. Bindet er udgivet i tilknytning til antologien, og indeholder nyttige kommentarer og analysemodeller. Det drejer sig i virkeligheden om en populær udgave af forfatterens doktordisputats: *Interpretations*

of *Fairy Tales* (1987). I en kortfattet, men særdeles overskuelig og pædagogisk form, formidler Holbek i den populære danske udgave nogle få af de vigtigste forskningsteorier samt sine egne konklusioner vedrørende analysen af trylleeventyr. Han indleder med en sober indføring i eventyrenes anatomi, samt en kort historigrafisk oversigt over eventyrenes skæbne, siden nogle af dem blev til i Europa og Orienten i oldtiden og genopdagedes under renæssancen, hvor de sammen med nye skabelser blev optaget i forskellige samlinger og med forskellige formål.

Siden menes mange af disse historier, i folkelige genskabelser, mundtligt at være overleveret fra generation til generation, men, som Holbek gør den uindviede læser opmærksom på, først i begyndelsen af det 19. årh. begyndte man at optegne dem efter mundtlig fortælling.

I dette vejledende bind fortjener Holbeks grundige indføring i eventyrenes symbolske sprog særlig omtale. Hans metode er en vellykket kombination af Propps paradigmatisk og morfologiske modeller, Dundes systematiske sammenligning af symbolers og motivers ækvivalens, Zipes etnologiske analyse og Bettelheims freudianske psykoanalyse. Det sidste på trods af at han i sin disputats tager afstand fra den psykologiske fortolkning af trylleeventyr, netop fordi symbolerne her altid tydes ud fra formodede universelle betydninger.

Men selv om han tager afstand fra freudiansk entydighed, gør han sig efter min mening selv skyld i denne brøde, når han tolker bestemte rollefigurer, magiske objekter eller handlinger ud fra Freuds universelle seksualsymbolik.

En af Holbeks teser er, at for en større del handler trylleeventyr om de unges modningsproces under den vanskelige kamp for løsrivelsen fra forældrene. Dette symboliseres ved, at helten altid drager af sted fra forældrenes hjem og ud i en verden hvor alle mulige farer forsøger at hindre ham/hende i at nå sit mål. Ved at overvinde disse farer opnår helten den fulde modenhed, hvilket understreges ved hans/hendes møde og endelige bryllup med det modsatte køn.

For at bevise dette bruger Holbek Dr. Jeekyll og Mr. Hydys kendte psykoanalytiske model. I overensstemmelse med dette ek-

sempel på den menneskelige psykes spaltning i et godt og et ondt væsen, mener han, at eventyrheltens *fader* er symbol på virkelighedens possessive forældre, som på den ene side tvungne af omstændighederne lader børnene rejse ud i verden, men på den anden side ønsker at opretholde deres magt over dem. Denne restriktive side af forældrene symboliseres i eventyret af den heks, drage eller andet uhyre, som altid dukker op på heltens vej ud i verden, men som han takket være en magisk genstand eller et overnaturligt væsen overvinder.

Det siger sig selv, at det er så som så med heltens modenhed, når redningen så åbenlyst skyldes hjælp af overnaturlige kræfter og ikke hans/hendes personlige evner. Desuden er der et andet problem, eftersom Holbek selv indrømmer, at det er de ældre som overleverer eventyrene til de yngre. At overlevere så negative forældre billeder som drager og hekse til deres børn, samt eksempler på at helten belønnes efter nedkæmpelse af de uhyrer, som ifølge Holbek symboliserer forældrene, synes ikke foreneligt med eventyrenes pædagogiske funktion. Det ville faktisk forudsætte, at forældre generationen opfattede deres egen rolle negativt og således var indstillet på at modarbejde sig selv og de ældgamle idealer om respekt og lydighed over for forældrene, noget som ville nedbryde det grundlag (familien), som samfundet traditionelt bygger på.

På den anden side har Holbek mere ret end han selv aner, når han siger at i alle trylleeventyr er der kodet et budskab, som kan være svært at tyde, fordi vi ikke længere kender kodernes hemmelige sprog. Beviser på eventyrenes indkodning findes hos Pedro Calderons *Autos Sacramentales* fra 1600-tallet, som i 1856 blev udgivet på tysk med titlen: *Don Pedro Calderon de la Barca's Geistliche Festspiele*. Et værk, der, som det fremgår af Holbeks ellers omfattende bibliografi, er undgået hans opmærksomhed, ligesom det tilsyneladende er undgået andre eventyrforskeres opmærksomhed. Her findes for eks., foruden eventyrmotiver som de fem hjælpere og prinsessen på bjerget, hele to allegoriske versioner af Snehvidefortællingen, hvis store sammenfald af detaljer med Grimms eventyr vidner om, at Holbek er for kategorisk, når han påstår, at der ikke findes beviser på, at de forskere,

som har fremsat teorien om, at trylleeventyr oprindeligt har været allegoriske fortællinger, har ret.

Fantasifigurernes eksplicitte symbolik i allegorierne afslører, at »de gode« og »de onde« er to sider af helten, og at kampen mellem disse modstridende kræfter foregår inde i helten selv. Den overnaturlige kraft fra »magiske« objekter eller feer, som hjælper helten, understreger blot, at uden hjælp fra oven kan mennesket ikke nå sit mål: *Gudsriget*, som det jordiske kongerige i historien er symbol på.

Ved allegoriske festspil af den art blev sakramenternes undergørende kraft mange steder i det katolske Europa formidlet for det jævne folk på torve og gårdspladser. Her er livsvandet, dåben; guldringen, Jesu legeme i hostien; fisken og lammet, Guds søn; sværdet, korset osv. Altså alle sammen frelsende elementer.

Dette være sagt blot for at vise, at Freuds seksualsymbolik, som Holbek så konsekvent benytter sig af i sin eventyranalyse, er lige så tids- og miljøpræget som de religiøse festspil. Spørgsmålet er, hvordan kan han på holdbart grundlag afgøre, at det ikke var noget helt tredje den enkelte fortæller ville med sine eventyr.

Marisa Rey-Henningsen

Keld Nielsen, Henry Nielsen og Hans Siggaaard Jensen: Skruen uden ende.

Den vestlige teknologis historie

København, Teknisk Forlag, 1990. 387 s. Tegninger, fot. i s/h og farve. ISBN 87-571-1205-3. Kr. 388,-.

Interessen for teknologihistorie er stigende. Såvel Carlsbergfondet og Statens humanistiske Forskningsråds projekt »Dansk industris historie efter 1870« som Forskningsrådets TISK-projekt har udgivelse af et eller flere bind om teknologihistorie på programmet.

»Skruen uden ende« er udarbejdet på opfordring af Teknisk Forlags Fond og har således ikke nogen direkte forbindelse til de to andre projekter. I det førstnævnte projekt er forfatterne økonomiske historikere, i det andet er de videnskabshistorikere, heraf flere med naturvidenskabelig baggrund, og i nærværende bog er forfatterne en filosof,

der arbejder med systemvidenskab og datalogi, en fysiker og en videnskabshistoriker. Med denne spredning på forskellige discipliner bliver teknologihistorien belyst ud fra forskellige synsvinkler, hvilket må anses for at være en fordel.

Bogen er opdelt kronologisk i tre dele: tiden fra omkring 500 e.Kr. til 1800, 1800–1940 og 1940 til nutiden. Allerede med første del er vi nået til den industrielle revolution og i meget sammentrængt form følger kapitler om dampmaskinen, jernudvinding, vandkraft, elektricitet, og med den kemiske industri og masseproduktion af konsumvarer slutter beskrivelsen af udviklingen frem til 1940. Herefter fortælles om det postindustrielle samfund, om atombomben, radar, fjernsyn, bio- og datateknologi og teknologipolitik. Nogle af kapitlerne indeholder »fakta-afsnit«, der kort forklarer vigtige sammenhænge, mens »tema-afsnit« mere dybtgående belyser centrale emner. Der afsluttes med litteraturoversigt og registre.

Teknologihistoriens definition og afgrænsning afhænger af øjnene, der ser. I dette værk søger forfatterne at anlægge en bredere synsvinkel end den traditionelle opfindelsernes histories ved at beskrive opfindelsernes følgevirkninger for mennesker og samfund. Det er imponerende, hvad det er lykkedes forfatterne at få med i dette ene kompakte bind om Vestens teknologiske udvikling. Man har dog også måttet skære: det er kun forholdene i Europa og U.S.A., der er med, og alligevel er det en uløselig opgave at give et nogenlunde dækkende billede af udviklingen på så lidt plads. Forfatterne tager da også forbehold og indrømmer, at skildringen visse steder tegner et noget forvrænget billede af virkeligheden, men de skildrer med stor kyndighed de forskellige perioders opfindelser og deres følger. Teksten suppleres på udmærket måde af talrige fotografier og tegninger, der f.eks. viser spindeteknik, vandkraftudnyttelse, dampmaskinens forskellige stadier, syntetiske farvestoffer, digitalisering og systemudvikling m.m. Som helhed må man sige, at forfatterne er sluppet godt fra denne vanskelige opgave. Gennemgående er teksten velskreven, selv komplicerede sammenhænge er forklaret kort og klart, men desværre er bogen på grund af sine dårligt udførte registre en kompliceret bog at bruge.

I stedet for sag- og navneregister er der et »Indeks«, som dog fungerer nogenlunde. Værre er en billedfortegnelse, som er opstillet efter billedernes opbevaringssted eller det værk, hvorfra de stammer! Da det kun sjældent oplyses i billedteksten hvor og hvornår illustrationerne er fra, er man afskåret fra at finde frem til billedernes proveniens. Og der er endda lagt et meget stort arbejde i at fremskaffe gode illustrationer. Litteraturlisten afslører, at bogen hviler på værker af overvejende engelsk eller amerikansk oprindelse. Der er kun anført nogle få tyske og et par franske værker, som oven i købet er brugt i engelsk oversættelse. Engelsk og amerikansk opfindersnilde og innovationsgeni har frembragt fremragende ting, men det er næsten altid dem vi får skildret. De mange opfindere fra andre lande bliver der først plads til, når deres indsats er uafviselig. Teknologihistorien bør gøres bredere, så den bliver om ikke global – hvad der vel må være det endelige mål – så dog så rummelig, at den også omfatter andre lande og verdensdeles bidrag til udviklingen.

Til sidst lidt om bogens udseende. Der er brugt en meget lille, spinkel skrifttype – det oplyses ikke hvilken – og da der står meget på siden, over 3.000 enheder, er den ikke let læselig. Siden er delt af en lodret streg i en tekstklumme og en smallere margen beregnet til mindre illustrationer. På over halvdele af siderne brydes strengen imidlertid af billeder, så hvorfor dog bruge så stiv og uskøn en opdeling af siderne. De mange gode, majsommeligt indsamlede illustrationer kommer slet ikke til deres ret. Siderne er overfyldt, billederne er beskåret og klæmt ind mellem hinanden. På s. 48–49 er fire af Agricolas dejlige træsnit presset sammen og beskåret, så de end ikke viser det, billedteksten forklarer: af et løfteværk med to vandhjul ses kun det ene. Bogen har formentlig sin titel efter Archimedes' Skrue uden ende, men man leder forgæves efter et billede af denne værdifulde indretning!

Som supplement til bogen er udsendt en kildesamling på 47 sider. Den indeholder 29 tekster spændende over tiden fra ca. 1100 til 1986. Teksterne er især beregnet til undervisningsbrug, og til nogle af dem er det også nødvendigt med uddybende forklaringer, bl.a. forkortelser. Ideen med at gengive originale tekster – oversat til dansk – er god.

Man bliver her stillet direkte overfor konkrete problemer, som virker langt stærkere, end hvis man kun kendte dem fra bogens omtale af dem. Størstedelen af teksterne er fra det 20. århundrede, nogle få fra det 19., men ikke en eneste fra det 18. århundrede, som ellers ikke er uinteressant set fra en teknologihistorisk synsvinkel.

Poul Strømstad

Erik Ib Schmidt:

Behøver vi at nå det hele?

København, Forlaget Spektrum, 1990. 187 s. ISBN 87-7763-010-6. Pris: kr. 198,-.

Erik Ib Schmidts velskrevne bog handler om »de dybtgående ændringer af danskernes livsvaner og kulturværdier siden 1960'erne og frem til idag«, står der på forsiden. Det var perioden, hvor staten prioriterede en kraftig udbygning af den offentlige sektor, stimulerede ejerbolig- og parcelhusbyggeri og satte vækst i skatteprocenten. Undersøgelsen viser, at Danmark i dette tidsrum har udviklet sig til et forbrugersamfund med en materialistisk kultur, der simpelthen er uden sidestykke i tidligere historiske perioder.

Bogens konklusioner er baseret på resultaterne fra det store projekt, Tid & Forbrug fra 1987, der har haft et budget på 5 mio. kr. finansieret af Rockwool-fonden. Det store kvantitative materiale er indsamlet af et tværfagligt team bestående af 10 forskere og 2 studenter fra fagene økonomi og sociologi. Gennem Socialforskningsinstituttet, Danmarks Statistik, Budgetdepartementet og Århus Universitet er der udført 9 delundersøgelser. Disse delprojekter indeholder analyser og interviewundersøgelser fra 1964, 1975 og 1984, telefoninterviews fra 1988 (400 pers.) og fra 1988–89 (3×1500 pers.), en spørgeskema-undersøgelse per brev (4000 pers.) og en række samtaler (20 pers.). Undervejs i projektet er der udsendt mindre publikationer, men de samlede resultater er nu præsenteret i to bøger, hvoraf denne er den ene, mens Gunnar Viby Mogensén har skrevet »Time and Consumption«, der er en mere detaljeret behandling af undersøgelsens fagtekniske sider.

Behøver vi at nå det hele? spørger Erik Ib Schmidt. Hertil kan læseren så spørge: Hvad er »det hele«?

I de forløbne 30 år er forbruget vokset enormt, men tiden til at forbruge i er interessant nok blevet kortere. I 1964 havde vi 7 timer fritid og i 1987 kun 6½ time. Til gengæld bruger folk mere tid på transport, uddannelse og kreativ virksomhed. Mange har anskaffet boliger, der er betydelig større end førhen og indkøbt en mængde udstyr til hjemmet – møbler, hårde hvidevarer, køkkenudstyr, tv, radio, video, computer, båndoptager, fotomateriel, sportsudstyr, egen bil m.v. Det er især den form for varer, der sluger pengene – og tiden. Den umiddelbare arbejdsbesparelse drukner i indkøb, nye krav til brug og vedligeholdelse. Hvis danskerne skal nå »det hele«, skal de løse transportproblemerne til og fra arbejde, rundt om butikcentre og børneinstitutioner. De skal overkomme både betalt og ubetalt arbejde for at skaffe penge til materielle goder, fritidsudstyr, bil, ferie og uddannelse. Store poster er bl.a. boligen, der er steget fra at udgøre 18 % af budgettet i 1955 til 32 % i 1987 og transporten, som koster dyrt i penge og tid. Her kunne det fremstå klarere, at der ikke blot er tale om private valg, men om en generel opsplitning af arbejdspladser og boligområder plus en lavt prioriteret udbygning af den kollektive trafik.

I bogen opereres der med en række forskellige begreber, der skal afdække hvordan danskerne bruger tiden. Her skelnes mellem en absolut tid – et år med 365 døgn à 24 timer – og en mængde relative tider som arbejdstid, fritid, nødvendig og fri forbrugstid, transporttid og en levetid med skiftende indhold. Deri ligger for mig at se visse analytiske problemer. En hel del mennesker lever med livsformer, som har flydende grænser mellem arbejde og fritid, f.eks. folk med egen virksomhed eller de, der har et stort karriere-engagement. Her virker det også som et umuligt projekt at ville udkrystallisere »nødvendig« versus »fri« forbrugstid. Noget lignende kan man indvende i forhold til opsplitningen af arbejdsbegrebet i betalt/ubetalt, beskattet/ubeskattet arbejde, sort arbejde, husligt arbejde og gør-det-selv-arbejde. Det er ikke helt gennemskueligt, hvad undersøgelsen egentlig har undersøgt. Ikke underligt fortælles det direkte, at interviewpersonerne har haft problemer, når de blev bedt om at skelne mellem f.eks. husligt arbejde, gør-det-selv-arbejde og fritidsakti-

viteter. Havde forskerne været klogere, så havde de respekteret virkeligheden nok til at revidere deres begreber endnu en gang.

Teksten er illustreret med ialt 27 forskellige figurer. Tabeller og kurver viser tids- og forbrugsprofiler, indtægts- og udgiftsandeale og prioritering af goder og aktiviteter. En gennemgående faktor er fordelingen på mænd og kvinder, og det er udmærket. Derimod leder man forgæves efter en differentiering på sociale kategorier og på land-, by- og storbyområder. Kun en enkelt tabel viser forskellene i fritidssyn mellem selvstændige og lønmodtagere i by og på land. Det er troldigt, at oplysningerne er indsamlet, men i så fald er det meget kedeligt, at de ikke er med i en bog, der fremlægger hovedresultater.

Når Erik Ib Schmidt stiller spørgsmålet, »Behøver vi at nå det hele?«, fornemmes en opfordring til at skru ned for både forbrug og aktiviteter. Godt, vi nøjes fremover med »det halve! Hvordan?

I bogen aflives myten om det danske fritids- og service-samfund. Befolkningen har ikke fået større fritid og vil næppe få det i fremtiden, snarere tværtimod. I økonomisk henseende er omfanget af serviceerhverv vokset betydeligt, men den enkelte har kun oplevet en voksende service, når det gælder pasningsordninger for børn, gamle og syge. Det fremstår også klart, at bag talen om velfærdsstaten ligger en stor, privat materialisme og i mindre grad sociale og økologiske gevinster. Men der er en dimension, som ikke behandles, men burde være inddraget i kortlægningen af, hvorfor så mange oplever, at tiden ikke slår til. Sagen er at arbejdets karakter i vidt omfang har ændret sig i de forløbne 30 år. Mange arbejdsprocesser er blevet yderligere teknificerede, automatiserede og enten afskaffet eller omdannet til skærm-betjening og administration. Tidligere fysiske og håndværksmæssige dimensioner er betydeligt reduceret til fordel for arbejdsformer, der er psykisk og intellektuelt krævende blandt andet som følge af et presset arbejdstempo. Forandrede arbejdsvilkår, øget forurening, et privatdomineret boligmarked og udflytning af industriområder fra byzonen er en del af baggrunden for, at mange må løbe for at nå frisk luft og en fritid med fysisk aktivitet, der kan danne modvægt til et stille-siddende arbejde i mere eller mindre usunde inde-

klimaer. Overordnet set er Danmark ikke blevet rigere men fattigere – økonomisk, økologisk og menneskeligt. Omkostningerne ved vores måde at leve på læses bl.a. i forurening, tempoopskruining, udlandsgæld, stort medicinforbrug og Europas førende rate i selvmordsforsøg. Vi »behøver« det ikke, men at sige nej-tak er ikke alene et privat problem. Det private ansvar kan ikke stå alene, det er også kollektivt!

Kristina Grosmann Due

Inge Adriansen: Fædrelandet, folkeminderne og modersmålet

Brug af folkeminder og folkesprog i nationale identitetsprocesser – især belyst ud fra striden mellem dansk og tysk i Sønderjylland. Skrifter fra Museumsrådet for Sønderjyllands Amt. Sønderborg 1990. 218 sider, ill. ISBN 87-88376-03-6. Kr. 258,-.

At Institut for Folkloristik (tidligere Folke-mindevidenskab) ved Københavns Universitet har tildelt Inge Adriansen en licentiatgrad for denne publikation, kan der ikke indvendes noget imod, men den er ikke, som man måske kunne have forventet sig, en folkloristisk afhandling og heller ikke en kulturhistorisk, sådan som forfatterinden (s. 183) nok selv vil opfatte den.

Den må karakteriseres som idéhistorisk, hvor bl.a. dele af folkloristikens eller folke-mindevidenskabens historie i Danmark fra sin start til 1950 gennemgås på en måde, så der ingen tvivl er tilbage, især for mellemkrigstidens vedkommende, om fagets nationalpolitiske, »Blut und Boden« og »tæt på« nazistiske træk i striden mellem dansk og tysk i Sønderjylland.

Inge Adriansen har stillet sig den opgave at forklare, hvorfor sammenkædningen af folkeminder og nationalt tilhørsforhold er sket, hvilke dele af folkekulturen der især har været anvendt i nationale bevidstgørelsesprocesser, i hvilken udstrækning den politiske brug af folkeminder/folkekultur kan ses som en del af et magtstræb og endelig, hvorfor der sker et så markant politisk brug af folkeminder i nogle lande og ikke i andre.

Hun definerer i sin afhandling folkeminder som »den åndskultur, der er bevaret i folks hukommelse og i overvejende grad er mundtligt overleveret« (s. 14). Denne opfat-

telse har været rådende fra Svend Grundtvigs tid og langt ind i 1900-årene. Og det folk, som der tales om, er »landalmuen, der fra romantikken blev opfattet som den mest oprindelige og ægte del af befolkningen og som bevarer af en national folkekultur med rødder til både middelalder og oldtid« (s. 16). Nation bliver af Inge Adriansen brugt som betegnelse for et folk, der har et sprogligt og/eller kulturelt fællesskab, og nationalitet betegner så her tilhørsforholdet til en nation.

Ideen med, at et folks sprog og kulturtradition skal være medbestemmende for dets statslige tilhørsforhold, optog sindene i hele Europa fra omtrent midten af 1800-tallet. Tyskerne mente med Jacob Grimm i 1848, at Jylland var et urtysk område og erklærede derfor Jyllands indlemmelse i Tyskland for en folkeret, »Volksrecht«.

Under Treårskrigen trådte den danske historiker C. F. Allen ind på scenen med sin »Haandbog i Fædrelandets historie«, hvor »Folke-Eiendommeligheden« i hertugdømmet beskrives med en række sønderjyske sagn, ordsprog og mundheld samt byggeskik, kost- og festtraditioner til støtte for danskheden. Fronterne var dermed trukket op, og en indsamling sættes i system fra dansk og tysk side af folkeminder og folkesprog.

Inge Adriansen redegør for baggrunden for denne strid i et kapitel om træk af den nationale identitetsdannelse i de tyske stater og den danske helstat i begyndelsen af 1800-årene.

I afhandlingens centrale andet hovedafsnit om folkeminder og folkesprog i den nationale kamp om Sønderjylland redegøres der for tiden indtil 1850, perioden mellem de to slesvigske krige 1850–1864, Sønderjylland under tysk styre 1864–1920, fra genforeningen til 1945 og endelig slutspil – folkeminder og grænsestriden efter 1945.

Folkeminders og folkesprogs rolle gennemgås oversigtligt for Færøerne, Norge, Finland, Irland, Frankrig, Grækenland og Sovjetunionen i et tredje hovedafsnit med henblik på, hvorfor politisk brug af folkeminder forekommer i nogle lande og ikke i andre.

Inden afsnittet med konklusionerne om folkeminder og ideologi skelnes der i hovedafsnit 4 mellem nyskabte traditioner og na-

tionale symboler med eksempler som nationale festdage, nationaldragter, »nationaliseringen« af fyrstehuse og fra arbejderbevægelserne. Også mere specielle symboler som Mor Danmark, De sønderjyske Piger, Dannebrog, Skibelund Krat, Germania, de slesvig-holstenske dobbeltege, tyske nationalhymner og Knivsbjerg gennemgås.

Det er umuligt her at referere hele den grundige fremstilling i afsnit 2, men et par punkter skal fremhæves:

I debatten argumenteredes der i begge lejre for og imod afstamningsretten og afstemningsretten. F.eks. gik den danske redaktør Jens Jessen ind for afstamningsretten, medens H. P. Hanssen plæderede for afstemningsretten. Folkeminder indgik især i argumentationen for afstamningsretten. Hertil bidrog bl. a. Axel Olrik i 1898 med den opfattelse, at de nordiske folk allerede i vikingetiden havde udviklet tydelige, nationale forskelle såvel i deres heltedigtning som i deres mytologi og sagntradition.

Altyskeriets mest energiske danske modstander før og efter 1920 var sagn- og sprogforskeren Gudmund Schütte, hvis ledetråd var en militant fædrelandskærlighed, der senere i livet udartede til en forstemmende nationalisme, som Inge Adriansen (s. 92) udtrykker det, men han åbnede dog mange danskeres øjne for det misbrug af sprog- og historievidenskab, som foregik i det tyske Kejserrige.

Vilh. la Cour var en anden særpræget personlighed, redaktør af det danske tidsskrift, *Grænsevagten*. Han foretrak i sin argumentation at anvende arkæologiske vidnesbyrd og materiale fra stednavneforskningen fremfor begreber som folkepræg eller folkeejendommelighed.

Under indtryk af de nazistiske forestillinger om jord og blod redegjorde Claus Eskildsen i bogen *Dansk Grænselære* på »grundig pædagogisk« vis for den sønderjyske »folkegrund« og søgte at påvise, at det danske folk havde førstefødselsretten i hele det historiske Sønderjylland.

Det unge Grænseværn, som kom til i 1933, foranstaltede store offentlige danske møder. Det var ikke, som Inge Adriansen understregede, i så høj grad afstandtagen til nationalismen som ide og politisk system, men mere forestillingen om et særligt nordisk livssyn, som her blev trukket frem.

Og dansk folkemindevidenskab var med i forreste række gennem den ledende arkivar på Dansk Folkemindesamling, Hans Ellekilde. Han var sammen med Gudmund Schütte med i styrelsen af Slesvig-Ligaen fra midten af 1930'erne og redigerede ligaens månedsskrift, *Thyras Vold* fra 1938 til 1947.

Slesvig-Ligaen lyldede forestillingen om et folkeligt værdifællesskab på tværs af alle samfundsmæssige skel, og deres idealistiske forestillinger om et sådant dansk folkefællesskab lå nazismens ideer snublende nær.

I *Thyras Vold* publiceredes folkloristisk materiale. Ellekilde mente, at folkeminder var et spejl på oldtidens åndsliv. Og i disse år arbejdede han som folkemindeforsker især med festsikke i landbefolkningen og med Nordens gudeverden og publicerede sine nationale tolkninger af et sådant folkloristisk materiale, men efter Inge Adriansen uden kildekritisk sans og videnskabelig standard.

Hos Danmarks National-Socialistiske Arbejderparti var de nationale ideer hentet fra det førindustrielle samfund og især fra en tidsperiode med feudale træk og hierarkisk samfundsorten. Inge Adriansen (s. 113) mener, at de danske nazister var stærkt nationale, men at det var en abstrakt nationalfølelse, som ikke kunne forbinde sig med det eksisterende Danmark og slet ikke med det politiske system, som var udviklet efter 1901.

Og det kan så efter denne anmelders opfattelse være een af hovedforklaringerne på, at danske folkeminder (bondeminder), når det kom til stykket, ikke kunne bruges i en nationalitetskamp, hvor Danmark havde en socialdemokratisk ledet regering. Noget som en fremtrædende socialdemokrat, Hartvig Frisch i perioden på sin måde udtrykte det i en diskussion om Det Unge Grænseværn: »Hvis disse mennesker kom og sagde: Hjælp os mod nazisterner! så ville vi hjælpe, men ikke når de kommer med »Det haver så nyligen regnet« og Skræp og alt det der!«

Inge Adriansen er i sine konklusioner bl. a. inde på, at de dele af folkekulturen, man udvalgte, skulle tjene til anskueliggørelse af kontinuitet og fællesskab i en æstetisk form. Derfor måtte man kastre folkekulturen for alle oprørske elementer og fjerne de dele,

der vidnede om utilfredshed, fornædrelse og social indignation, og der blev herved blot et glansbillede tilbage (s. 184). Og videre skriver hun, at ved at se på aktørerne i den dansk-tyske debat fremgår det, at det nok overvejende er personer af mere konservativ observans, som har følt sig i overensstemmelse med den nationalromantiske opfattelse af folkemindebegrebet og har sammenkædet folkeminder og politisk ideologi (s. 185).

Derfor kan det undre denne anmelder, at Inge Adriansen (s. 163) ikke mere præcist skelner mellem »alle (de) mulige nationale værdier« (s. 163), som det efter hende lykkes (for hvem?) »at gøre hele befolkningen, også arbejderne, så fædrelandsbevidste gennem en kraftig markedsføring« (ibid.). Arbejderbevægelsens bekendelse til f.eks. fædrelandet bygger ikke på Blut und Boden-værdier, og når man derfra taler om Danmark for folket, så betyder det, at Danmark også er til for arbejderne.

Hvilket ikke tidligere har været så indlysende. I anden halvdel af 1870'erne og frem var der tre hovedarrangører af grundlovs møderne i Danmark. Det var de nationalliberale/højre, som hyldede kongen for grundloven. Det var venstre, som benyttede dagen til at beskyldte de nationalliberale/højre for at misbruge grundloven mod dem, og så var det endelig arbejderne, som mente at grundloven også gjaldt for dem. Samtidig gav det arbejderbevægelsen den eneste mulighed i de år for at demonstrere offentligt i gaderne.

Det er bl.a. een af forklaringerne på, at grundlovsdagen har betydnet noget i arbejderkredse. Fra 1890 fik de deres egen manifestationdag den første maj, som i 1990 blev fejret over hele landet med mindst 300.000 deltagere, medens måske 5 % det samme år sluttede op om de af arbejderbevægelsen arrangerede grundlovs møder.

Det er, som Inge Adriansen ikke erkender, at Danmark er et klassesamfund med forskellige kulturer, hvor den ene kultur ikke er bedre end den anden, men udtrykker noget forskelligt. Det måtte så være en demokratisk indstillet folklorists opgave i dag at beskrive og analysere denne mangfoldighed, som netop kendetegner danskheden, ved f.eks. at synliggøre arbejderminder og -tra-

ditioner, så de også opfattedes som en naturlig del af en dansk kultur.

Når dette er sagt, vil denne anmelder gerne slå fast, at Inge Adriansen har skrevet en inspirerende bog, hvis emne danske folklorister for længst burde have taget op.

Flemming Hemmersam

Else Marie Kofod:

De vilde svaner og andre folkeeventyr

Sidestykker til syv af H. C. Andersens Eventyr, Foreningen Danmarks Folkeminders Skrifter, bind 86. København, Foreningen Danmarks Folkeminder, 1989. ISBN 87-87987-88-1. Kr. 220,- (for medlemmer kr. 110,-).

Det har længe været almindelig kendt at vores allesammens litterære stolthed H. C. Andersen i ganske enkelte tilfælde har baseret et eventyr på et folkeeventyr, som han må have stiftet bekendtskab med enten direkte i mundtlig dansk tradition eller eventuelt i form nedskrevet fra denne tradition. Udover om det i titlen nævnte eventyr drejer det sig om »Fyrtøjet«, »Klods Hans«, »Rejsekammeraten«, »Hvad Fatter gjør, det er altid det Rigtige«, »Lille Claus og Store Claus«, samt »Svinedrengen«, eller ialt syv af H. C. Andersens 156 *Eventyr og Historier*. Else Marie Kofod, der er bibliotekar på Dansk Folkemindesamling, har gennem årene haft mange forespørgsler om de folkelige paralleller til disse eventyr. Det resulterede i at hun først samlede sig et ringbind med materialet så hun ikke gang på gang skulle finde de samme optegnelser frem fra arkiverne, og nu har hun så begået en bog baseret på dette materiale. Anmelderen skal ikke her gå ind på bogens betydning for studiet af H. C. Andersen men istedet se på den side af sagen der vedrører folkemindeforskningen. Lad mig blot udtrykke det fromme håb at de af Kofod udvalgte tekster ikke i fremtiden skal blive opfattet som Andersens kilder til hans varianter af historierne.

I modsætning til flere af vore nabolande har Danmark ikke en trykt eventyrkatalog hvor de forskellige varianter af de enkelte eventyr er katalogiseret efter moderne principper og i overensstemmelse med de gængse internationale betegnelser. Else Marie Kofods bog får alene herved stor be-

tydning ved at være en katalog over danske varianter af de eventyr, der i Aarne og Thompsons internationale katalog har fået tildelt numrene: 451, 505, 506, 507 A, 560, 561, 562, 853, 900, 1415, samt 1535, hvortil kommer enkelte afstikkere til andre eventyrtyper. Imidlertid er Kofod grundigere end en egentlig katalog ville have været, for hun nøjes ikke med at registrere og katalogisere men karakteriserer og diskuterer også de enkelte varianter. Bogen bliver derved et særdeles nyttigt redskab for enhver, som vil beskæftige sig med de danske varianter af disse eventyr og med dansk eventyrtradition i det hele taget, for mange af de konklusioner man kan drage fra studiet af disse eventyr er ganske givet gyldige for dansk eventyrtradition i almindelighed.

Kofod begynder med en næsten 50 sider lang indledning i hvilken hun, udover H. C. Andersen, diskuterer den danske eventyrtradition og herunder specielt folkelige paralleller til de syv tidligere nævnte H. C. Andersens eventyr. Materialet der ligger til grund for denne diskussion præsenteres derefter dels ved at der trykkes to komplette versioner af hvert eventyr, og dels ved at der i bogens tredje del følger en komplet fortegnelse over de folkelige danske versioner af disse eventyr. Hver enkelt version jævnføres med andre versioner, specielle træk diskuteres, og der redegøres for fortællerens identitet eller for eventyrets oprindelse løvrigt. Den mest spændende af Kofods konklusioner vedrører nok forholdet mellem skriftlig og mundtlig tradition. Den store danske indsamler Evald Tang Kristensen blev allerede i samtiden bebrejdet at han ikke var i stand til at skelne mellem »boglig overlevering« og det der er bevaret i ren mundtlig tradition. Kristensen afviste indigneret at hans meddelesers materiale skulle stamme »fra nogensomhelst trykt kilde«, men der er meget der tyder på at hans kritikere havde i hvert fald delvis ret. Kofod er således ved studiet af de ialt 207 eventyrversioner der er behandlet i hendes bog kommet frem til den konklusion at Rasmine Rasmussen Kirkegaard, Wilhelm Frederik Lind og Niels Hansen Li, tre af Tang Kristensens bedste eventyrfortællere, alle har fortalt ham versioner af et af de syv Andersens eventyr, som de enten har haft fra forskellige trykte kilder, herunder almanakker og

skillingstryk, eller endog fra Andersens eventyr. På dette felt bliver virkningerne af Kofods konklusioner vidtrækkende. Hun nævner det ikke i sin bog, men Bengt Holbek har jo fornylig i sin disputats *Interpretation of Fairy Tales* benyttet Tang Kristensens eventyrsamling som grundlag for sine fortolkninger. Han har her argumenteret for at de eventyr han benyttede skulle stamme fra »an authentic oral tradition«, men på trods af de kriterier han selv stiller op for at afgrænse denne tradition, indgår de tre ovenfor omtalte fortælleres materiale i hans diskussion, og det ville da også være meningsløst at udelukke dem. Vi må nok snare vænne os til den tanke at eventyrtraditionen så langt tilbage i tiden som vi kender den har eksisteret i en vekselvirkning mellem skriftlige og mundtlige kilder. Fortællinger er blevet skrevet ned fordi de af den ene eller anden grund blev anset for relevante, og hvis de rette betingelser ellers har været tilstede har de nedskrevne versioner herefter virket tilbage på den mundtlige tradition. I den forbindelse må man nok ikke være blind for at mange indsamlere, incl. Tang Kristensen selv, direkte har betalt deres meddelere for det materiale de nedskrev fra dem. Meddelerne har altså haft et egentligt økonomisk motiv til at kunne fortælle så meget som muligt, og dette kan meget vel forklare at de har tilegnet sig historier fra »tvivlsomme« skriftlige kilder for senere at kunne tjene lidt ekstra ved at fortælle dem til en indsamler.

En enkelt alvorlig fejl ved bogen skal dog ikke gå upåttalt hen. Forfatteren har hele bogen igennem valgt at benytte Svend Grundtvigs katalogiseringssystem af eventyrene. Grundtvigs system er såmænd udmærket, men det er nu engang ikke det system som den internationale forskning betjener sig af i dag, og det virker i vore dage direkte provinsielt at benytte sig af Grundtvigs katalogisering fremfor af den af Aarne og Thompson udarbejdede. Forfatteren udtrykker en vis skepsis overfor værdien af typekatalogerne, men Aarne og Thompsons system er i lighed med Grundtvigs baseret på den mundtlige tradition, og når man overhovedet kan tale om forskellige typer, er det jo fordi man ud fra det givne materiale har abstraheret sig frem til typebeskrivelser, der så kan omfatte en lang række fortællinger. løvrigt

løber forfatteren selv sur i alle de mange numre et par gange. I diskussionen af parallerne til »Fyrtøjet« er alle AT numrene blevet præcis ethundrede for små, og anmelderen har i hvert fald noteret sig et tilfælde hvor der er kludder i Grundtvig nummereringen. Disse punkter er dog små skønhedspletter på en ellers fortrinlig materialesamling.

Ole Munch-Petersen

**Karen Kræmer (red.):
Dagligdagens Kvinder**

I kamp for valgret, på vej mod ligestilling. Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv. Viborg, Fremad, 1990. 112 s., ill. ISBN 87-557-1585-0. Kr. 148,-.

Denne korte, overskuelige bog beretter i billeder og tekst om kvinders dagligdag i hjemmet og på arbejdet, om kvindernes faglige organisering og deres deltagelse i det politiske liv 1880–1990.

Bogen er opbygget kronologisk i fire hovedafsnit og tager sit udgangspunkt i kvindernes kamp for organisering og politisk stemmeret i slutningen af forrige århundrede. Den behandler dobbeltarbejdet i den periode, hvor kvinderne for alvor kommer ud på arbejdsmarkedet i 1930'erne, ser på husmoderrollen i 1950'erne og den nye kvindebevægelse og forholdet til fagbevægelsen i 1970'erne.

Hvert afsnit indledes med en kortfattet beskrivende tekst, fulgt op af billedsider, først og fremmest med illustrationer hentet fra fotosamlingen i Arbejderbevægelsens Arkiv og Bibliotek.

Bogen tager sit udgangspunkt i arbejderkvindernes problemer såvel på land som i by, og der lægges en klar linje i behandlingen i stoffet, hvor man søger at problematisere kvindernes vilkår, – også i dag.

Bogen skal absolut ikke betragtes som nogen udtømmende historisk gennemgang af kvinders forhold igennem et århundrede, men ses som en nyttig oversigt, udarbejdet på grundlag af nogle formulerede politiske holdninger, der vil gøre den velegnet bl.a. i undervisning på forskellige niveauer og studiekredse. Illustrationerne er velvalgte og spændende.

Mette Skougaard

Henrik Sten Møller: Fra vor egen tid
100 års boligidealer. København. Gads Forlag, 1990. 156 s., ill. ISBN 87-12-01915-1. Kr. 178,-.

**Frederik Sieck:
Nutidig Dansk Møbel-design**
En kortfattet illustreret beskrivelse. København. Nyt Nordisk Forlag, 1990. 232 s., ill. ISBN 87-17-016121-0. Kr. 186,-.

Moderne dansk møbelkunst har internationalt ry og er da også allerede beskrevet i flere værker. Det er et nutidigt emne, der interesserer mange og som man nok ikke uden videre bliver færdig med, i hvert fald ikke så længe, vi stadig er en del af den designmæssige udvikling, der begynder med funktionalismen. De to bøger, der her skal omtales, er populære beskrivelser af denne udvikling med vægt på henholdsvis boligidealer og design. Den første beskæftiger sig især med de kendte arkitekter fra Danish Design perioden i 50'erne, den anden også med den videre udvikling og med de designere, der måske bliver morgendagens kendte. I begge bøger begynder nutiden med Kaare Klint...

Henrik Sten Møller giver i sin bog om 100 års boligidealer en personlig skildring af udviklingen fra klunketid til nutid eller som han selv siger »nogle oplevelser og bud som mindst af alt pretenderer at være kunsthistorie«. Hovedvægten er lagt på 50'erne, hvor skandinavisk funktionalisme nåede sit højdepunkt og international anerkendelse. Forfatteren tager udgangspunkt i sit eget barndomshjem i Fuglebakkebebyggelsen på Frederiksberg. Faderen, Viggo Sten Møller, hørte til kredsen af unge entusiastiske arkitekter, der var påvirket af de funktionalistiske strømninger og hjemmet bar præg af de nye ideer, lyst og enkelt, som man havde kunnet se det på Stockholmdstillingen i 1930. Kontrasten var tanternes klunkehjem på Kastelsvej, en verden til forskel med dens myriader af ting i tekstile omgivelser. Hjemmet lignede til forveksling Nationalmuseets bevarede klunkehjem, hvor man stadig kan opleve fortidens »kuriøse« boligidealer. Det er på denne klunketidsbaggrund, de nye funktionalistiske idealer anskues, der snare var en ideologi end en stil og som også in-

deholdt et socialt program med krav om »ordentlige møbler til arbejderbefolkningen«. Det er et ganske fint bolig- og tidsbillede, der tegnes her samtidig med, at der gøres rede for de nye ideer og idealer. Man kan dog let få den opfattelse, at mange små hjem nu blev lyse og enkle, som idealerne foreskrev. Så hurtigt gik udviklingen ikke og så let var det ikke at slippe af med klunketiden, men det melder historien intet om. Forfatteren beskæftiger sig med vor tids *boligidealer* forstået som arkitekternes idealer og resten af bogen handler om de enkelte arkitekter fra Kaare Klint til Jørn Utzon, afbrudt af mindre afsnit om især sølv og keramik. Lidt kunsthistorie bliver der således over det. Hvor det har været muligt, skildres arkitekternes egne hjem og de ideer, der ligger til grund for hus og indretning. Det er en god ide, der gør, at man ikke kun oplever arkitekten som manden bag en kendt stol, reol eller bygning, men også som privatperson. Flere af møblerne er tegnet til eget hjem, før de blev sat i produktion, fx Mogens Kochs berømte reoler og foldestol, der blev tegnet til hans eget hjem i Bakkehusene på Bellahøj eller Finn Juhls høvdingestol, som han tegnede, »da der manglede noget markant ved pejsen«.

Afsnittene er stort set bygget ensartet op og bærer præg af forfatterens personlige kendskab til arkitekterne. Noget stammer fra barndomstiden, andet fra voksenlivet. Det sidste afsnit om Jørn Utzon former sig som et langt interview og afviger herved noget fra de øvrige forholdsvis korte beskrivelser.

Der er et stort illustrationsmateriale, hvor især skal fremhæves de mange eksteriører og interiører fra de kendte arkitekthjem. Her fornemmer man fint, hvordan møblerne var tænkt og hvordan huse og indbo spiller sammen, samtidig er det jo altid spændende at se, hvordan andre bor. Men når det som her gælder boligidealer, kan det godt virke lidt for snævert, kun at se idealerne i de huse, hvor de var skabt. Hvordan de blev brugt i andre miljøer overlades helt til læserens egen erindring.

Frederik Siecks bog *Nutidig Dansk Møbel-design* er en stærkt udvidet udgave af forfatterens bog fra 1981. Sidetallet er næsten fordoblet, hvilket skyldes, at de sidste ti års

markante udvikling på designområdet nu også indgår og hermed et stort og spændende illustrationsmateriale fra 80'erne. Bogens hovedindhold er en række korte afsnit i alfabetisk orden om danske møbeldesignere fra Kaare Klint til i dag. Hvert afsnit fortæller om den pågældende designers uddannelse, udstillinger og udmærkelser, en slags »blå bog«, illustreret med et fyldigt billedmateriale af værkerne. Her er der ingen hjem og interiører, men udelukkende produkter. Intentionen har da også først og fremmest været at give læseren en mulighed for at kunne identificere designeren gennem typiske eksempler på hans værker. Bogen er således primært et nyttigt opslagsværk for de mange, der interesserer sig for moderne møbeldesign. Mig bekendt er det også det eneste værk, hvor de helt nutidige designere er repræsenteret.

Specielt skal fremhæves indledningens to afsnit, der udgør en fremragende introduktion til dansk møbeldesign og produktion. I det første gøres der rede for de historiske forudsætninger i en interessant gennemgang af de institutioner og organisationer, der siden 1770 har været med til at højne kvalitetsbevidstheden ved at stille krav til håndværket. Det gælder såvel Kunstakademiet og snedkerlaugets indsats gennem tiden som vore dages udstillinger, messer og designpriser. I det andet afsnit fortæles om påvirkninger og tendenser i nyere tid bl.a. de arkitekter, der især har præget udviklingen. Her kan det næppe undre, at det er de kendte fra 50'erne og før. Nok så interessant i denne sammenhæng er oplysningerne om de teknologiske fremskridt som laminingsteknikken, styropormaterialerne eller opfindelsen af et specialværktøj, der kunne bearbejde det olieholdige teaktræ og dermed bane vejen for en industriel produktion.

Det er en god og brugbar bog og det er altid godt, når der trækkes nogle lange linier op og det hele sættes lidt i perspektiv specielt i et værk som dette med så mange designere.

Birgit Vorre

Boligform og livsstil

Arv og Eje 1989. Udgivet af Dansk Kulturhistorisk Museumsforening, distribueret af Museumstjenesten i Viborg. 288 s. med 218 ill. ISBN 87-88019-06-3. Kr. 175,-, i abonnement kr. 140,-.

Ifølge forordet handler denne bog med den lidt uigennemsigtige titel om bolig og boligindretning i Danmark 1945–89, hvilket er en stor mundfuld, da der aldrig er blevet bygget så mange huse og indrettet så mange boliger i Danmark som netop i denne periode.

Læser man bogen, opdager man hurtigt, at den slet ikke forsøger at spænde så vidt. Den skildrer blot, hvad de kulturhistoriske museer har gjort ved emnet, og det er faktisk så overskueligt, at bogens redaktion har følt sig nødsaget til at supplere op med opgaver fra deres studietid på Institut for folkelivsforskning i Brede.

Men man føler sig ikke snydt af den grund. Tværtimod. Bogen ligefrem strutter af iagttagelser, fotografier og synspunkter, ikke mindst det sidste. For ligesom der aldrig har været bygget så mange huse og indrettet så mange lejligheder, så har der aldrig været så mange museer og så mange museumsansatte i Danmark som netop i denne periode.

Her er 22 artikler, skrevet af 16 museumsfolk, der repræsenterer mere end 14 kulturhistoriske museer. Nævnt i flæng: *Birgitte Kragh, Aabenraa*, skriver om boligen ud fra en etnologisk synsvinkel, *Ena Hvidberg, Greve*, betragter den som et tegnkompleks, *Janne Laursen, Kbh.s amt*, funderer over dens stil og æstetik, *Luisé Skak-Nielsen, Kbh.*, belyser mode, stil og smag i boligen, *Ena Hvidberg, stadig Greve*, forbinder dens stil med livsform og livsstil, og *Birgit Borre, Brede*, behandler generationsaspektet.

Videre viser *Carl-Hermann Hansen og Søren Spanner, Hjørring*, et eenfamiliehus' tilblivelse i billeder fra første spadestik til indflytning, *Peter Dragsbo, Esbjerg*, skildrer et forstadskvarters tilblivelse og udnytter det rige materiale, der findes i de kommunale arkiver, *Jørgen Selmer, Grindsted-Vorbasse*, skildrer en skovarbejders hjem, *Gunnar Solvang, Køge*, et husmandshjem, *Helge Torm, Sorø*, et par borgerlige hjem og *Ebbe Johannsen, Aarhus*, et overådigt konditorhjem (men bringer uden advarsel et par fortegnede widevinkelbilleder, der får et kvadratisk spisestueudsnit til at ligne en møbleret Storebæltstunnel på langs).

Damerne tager sig af abstraktionerne. Herrerne holder sig til det konkrete. Men der er flere læseværdige artikler endnu, der

er endog en pas de deux, hvor en mandlig og en kvindelig forsker viser, hvordan en »brugt« bolig med rødder tilbage i 1700-årene blev udnyttet i 1974. 1974, det må da også være en universitetsopgave.

Men så kommer alt det, der ikke er i bogen, og som anmelderen savner. Der er for det første rummene uden for selve beboelsen: brændsels-, cykel- og vaskekælder. Ovenværelse, pulterkammer og tørreloft. I periodens første del spillede disse rum en væsentlig rolle, så de burde være medtaget her. I dag er de sikkert solgt som ejerlejligheder.

En mere væsentlig mangel er, at økonomien ikke berøres (næsten ikke). Naturligvis taler man ikke om penge i bedre kredse, og måske heller ikke blandt etnologer. Men netop ved erhvervelse og udstyr af bolig har økonomien altid spillet en afgørende rolle. »Sig mig, hvor meget du tjener, så skal jeg sige dig, hvordan du bor.« Sagde en klog mand engang.

Endelig den mangel, som anmelderen finder mest mærkelig: teknikkenes sejrige indtog i boligen bliver ikke behandlet. Vandværkssvand, gas, kloak, centralvarme, wc og bad. Elektricitet, elkøleskab, køleskab, fryser, opvaskemaskine, vaskemaskine og tørretumbler. Få ting har som elektriciteten præget periodens boliger.

Hvorfor kan man bygge højhuse i perioden? Bl. a. fordi man har el til at drive elevatorerne og til at pumpe vand op til køkken, bad og varmeradiatorer. Kan man tænke sig et højhus uden el? Bo på 12. sal uden elevator. Bære hver spand brændsel til komfur og kakkellovne 12 etager op. Med vandpost og lokum i gården. Alt vand til husholdning, rengøring og bad op ad trapperne, og afsted i god tid for at nå gårdlokummet i tide. Og tænk hvis der så er optaget.

Naturligvis kan man ikke tænke sig det. Det er det rene vrøvl. Men man kan godt skrive en bog på 288 sider om boligen 1945–89 uden at komme ind på dens elektrificering. Det emne må der da ligge stakke af opgaver om i Folkelivsinstituttet.

Der er andet, der er påfaldende. Visse steder mærker man en personlig stillingtagen. Den nordiske funktionalisme, hvad det så end er, beundres. Lysberg, Hansen & Therp er, nå ja, fiseformet, for at blive i bogens terminologi. Tænk hvis man i zoolo-

gibøger kunne mærke, hvilke dyr forfatteren personligt syntes om.

Men der er også en vaklende terminologi. I Esbjerg kalder man et natbord for et toiletbord og et toiletbord for et toiletmøbel, hvad der andre steder kan betyde en natpote. Den slags kan godt forvirre svagere sjæle end anmelderen.

Skal etnologien være en videnskab, må den arbejde med veldefinerede begreber. Læser en kemiker H_2SO_4 på en flaske, ved han, at han ikke skal spæde sin aftenwhisky med indholdet, for det er svovlsyre. Stiller en læge diagnosen delirium tremens, ved han, at han også skal lade whiskyen stå.

Anderledes her. F. eks. slutter bogen med en »oversigt over museernes samlinger af boligkultur«, smukt opdelt i hele hjem, spisestuer, dagligstuer og soveværelser. Men om »boligkultur« betyder møblelementer eller fuldt monterede rum med møbler, gardiner, gulvtæpper, skilderier o.s.v. er ikke til at afgøre. Men anmelderen har jo sine anelser.

Etnologien eller folkelivsforskningen eller hvad den nu hedder i dag er en ung videnskab – eller måske blot et universitetsfag ligesom teologien. Men medens teologien har en terminologi, der er endevendt gennem århundreder, og som i dag står skarpt mejslet, så slås etnologien endnu med ubestemte og flertydige begreber. Eller er det kun i denne bog?

Men derudover er bogen fortræffelig, inspirerende og anbefalelsesværdig!

Hieronimus Yde-Andersen

E.S. Bogen er trykt på smukt, ikke unødigt dyrt papir. Satsen står tydelig. Det samme gør de fleste af illustrationerne, enkelte synes dog trykt med vådt trækpapir. Bogens format er det næsten kvadratiske, populært kaldet overskåret wienerbrød. Satsen fylder 2/3 af klummen, den sidste 1/3 er en ekstra venstremargin, der benyttes til småbilleder, billedtekster og normalt også til noter, men ikke her, hvor man må blade om til slutningen af hver artikel. Endelig bruges ekstramarginen til billeder i tværfomat, der får hele klummebredden. Af bogens 216 illustrationer har 38 fået denne ekstra bredde. De 12 kunne med fordel have undværet den, men de 26 har vundet ved det. Prisen for denne gevinst er, hvis man lægger al uudnyttet venstremargin sammen, 60 kridhvide

sider. Med et oplag på 1500 eks. svarer det – så vidt anmelderen ved – til 5,2 m² tropisk regnskov eller 6,6 m² svensk fyrretræsskov. At etnologerne nænner det.

Bodil Olesen:

Et kvarter og dets mennesker

Frederiksbjerg Øst, Århus. Købstadsmuseet »Den gamle By«, Skriftrække I. Århus u. år. 224 s. ISBN 87-89328-00-0. Kr. 175,-.

For mere end en menneskealder siden tilbragte anmelderen 2 år i eksil på Frederiksbjerg ved Århus. Det var derfor med nogen tøven og tvivl, han gik i gang med det foreliggende værk, der som undertitel har: »Bolig- og livsformer gennem 100 år«. Nok boliger på Frederiksbjerg, men ligefrem liv?

Men anmelderen kom ikke mange sider ind i bogen, før han blev fanget og læste til sidste side. Der er ikke alene boliger, men også liv og livsformer på Frederiksbjerg, og begge dele er i bogen behandlet med stor professionalisme og indleven og med forståelse for mennesker, ung som gammel, rig som mindre besiddende, ligesom bogen viser stor overbærenhed over for de mærkværdige reder, menneskene fletter sammen og kalder deres boliger. Det kan tilføjes, at bogen er velskrevet, uden brug af unødvendige fagudtryk og fremmedord.

Rent faktisk er bogen på 224 sider med ca. 150 fotografier, 40 plantegninger, 10 facade-tegninger og 3 kort. Bogen indledes med en afgrænsning af emnet, kort og klart. Derefter følger en redegørelse for Frederiksbjergs opståen og udvikling gennem 100 år. Endelig følger hovedafsnittene om bydelens boliger, om deres modernisering og om den ændrede udnyttelse gennem tiden, herunder om kollektiver og bofællesskaber.

De vigtigste trin i udviklingen er belyst med boligeksempler. Og her får man oplysninger om bygherrer, om ejere gennem tiden, om ændringer i boligernes indretning og om lejlighedernes lejere, i mange tilfælde også om huslejens størrelse både nu og før og om udgifterne til ombygninger og istandsættelser. Kommunens arkiver er omhyggeligt gennemgået. Huse og lejligheder besøgt og fotograferet.

Bogens forfatter, historikeren Bodil Olesen, har stået for markundersøgelserne,

hjulpet af arkitekt Finn Bøttcher, der også har optaget hovedparten af bogens billeder. Tegningerne er udført af indendørsarkitekt Susanne Aaen efter originalmateriale i kommunens arkiver. Da de alle tre kun har været tilknyttet »Den gamle By« for en kortere periode, har museumsinspektør Birgitte Kjær overvåget arbejdet.

Resultatet er blevet fortræffeligt. Anmelderen mener at kunne fastslå, at det er den bedste beskrivelse af et forstadsquartiers boliger og livsformer, der til dato er fremkommet, og i øvrigt også den fyldigste. Spørger læseren, om der slet ikke er noget at kritisere, kan anmelderen svare, at det er der naturligvis, men det er kun småting, som f. eks. at planen s. 203 ikke er af 3., men af 1. sal, og det fremføres nærmest for at dokumentere, at anmelderen har læst bogen grundigt og husker bydelens huse.

Anmelderen finder personligt, at beskrivelsen af bydelens store lejligheder ikke er til at stå for. Anmelderen forstår, at det var en fejl, at han i sin tid boede på Frederiksberg Vest og ikke i Øst. Men den gang var der boligmangel, og han kendte ikke professor Kissmeyer, så man kunne ikke vælge.

D. Yde-Andersen

Peter Olesen: Den forsvundne landsby

Et gammelt fotoalbum fra Valby fortæller. København, Borgens Forlag, 1990. 64 s., ill. ISBN 87-418-5899-9. Kr. 88,-.

I 1988 kom Peter Olesens bog: Valby – bevar mig vel. Et kampskrift for bevaring af de gode huse og ikke mindst Trekroner Bryggeri, som på det tidspunkt stod tæt foran nedrivning. Peter Olesens bog og hans samtidige avisartikler var uden tvivl stærkt medvirkende til, at det lykkedes at bevare bryggeriet.

Siden er P. O.s publikationer kommet tæt efter hinanden. Først de to om Holbæk-arkitekten Marius Pedersen og hans gode huse på Bakkekammen i Holbæk, og i 1989 og 1990 kom de to pragtværker, København bag facaderne og København mellem husene.

Med den nu foreliggende bog er Peter Olesen vendt tilbage til Valby. Bogen er en billedbog baseret på et gammelt fotoalbum, som P. O. fik forærende i 1989. Albummet

indeholdt ialt 51 billeder fra det gamle Valby. Billederne er taget af to Valbyborgere, lægen J. H. Duurloo og manufakturhandler Poul Pedersen og ligger indenfor perioden 1890–1925. De dækker en stor del af området langs Valby Langgade fra Mosekvarteret i vest til Carlsbergbryggerierne i øst.

Billederne er gode, en del af dem endda fremragende, og selv om en stor del af de fotograferede miljøer forlængst er væk, passer bogen godt nok ind i P. O.s bevaringskampagne.

Peter Olesen er ikke den første, der har påtaget sig at slås for bevaringen af gode bygninger og miljøer, men hans forbindelse til medierne hjælper godt til at skaffe hans bøger udbredelse, og det øger naturligvis virkningen i en god sags tjeneste.

Kjeld Kayser

Peter Olesen:

København mellem husene

Fotograferet af Peter Bak Rasmussen. København, Borgens Forlag, 1990. 123 s., ill. ISBN 87-418-5908-1. Kr. 350,-.

Journalist Peter Olesen har skabt endnu et pragtværk om hans elskede København, denne gang med pladserne, gårdrummene og karréernes indre som emne. Vi føres gennem en variation af smukke rum, fra Christianshavns gamle gårde til f. eks. de smukke 1920'ermiljøer i Nordvestkvarteret og Radiohusets tagterrasse fra 1930'erne videre til det helt moderne som »Garvergården« på Østerbro eller nyligt sanerede karréer på Broerne.

Bogen er skrevet for alle, der interesserer sig for huse og byens æstetik og kvalitet. Som prins Charles i England maner han til, at vore byer og gader er for vigtige for os til at overlade dem til politikere og arkitekter. Men netop lige som prins Charles er Peter Olesen lidt splittet mellem sansen for det superæstetiske og ønsket om at gøre bymiljøet til en folkesag. Billederne i »København mellem husene« er utroligt smukke, men vi møder byen i søndagstøjet, solbeskinnet, nyrestaureret og næsten mennesketom. Kort sagt: forlagsredaktøren Peter Olesen har vundet over aktivisten Peter Olesen og skabt alle tiders gavebog (den er da også oversat til engelsk). Og fordi vi ved, at

han ad andre kanaler når ud til »folket«, er det også OK. Men billedkommentarerne er nu ofte lidt letlavede – der kunne ofte siges en del mere om stil og historie. Det er godt at se, men jo mere man ved, jo mere ser man!

Peter Dragsbo

Kommuneatlas: Roskilde, Nakskov, Rønne, Sønderborg, Ribe og Samsø
København, Miljøministeriet, Planstyrelsen, 1990. Distribution: Hans Reitzels Forlag. 60 s., ill. Kr. 2–300,- pr. bind.

Selv om forståelsen for de mange bevaringsværdier i vor by – bygnings- og landskabskultur er øget stærkt siden 1970'erne, både hos planlæggere, politikere og den almindelige befolkning – har man både politisk og administrativt følt det som et problem, at der – midt i samfundets stærke forandringsprocesser – var så relativt få bygninger registreret som bevaringsværdige. De 160 bygningsregistranter, som er udkommet i årene 1960–90, rummer kun ca. 40.000 bygninger, mens man i 1984 anslag det samlede antal bevaringsværdige bygninger herhjemme til mellem 3–400.000! Samtidig erkendte man i slutningen af 80'erne, at den traditionelle hus-for-hus-registrant – uanset sin værdi som lokalhistorisk dokument – ikke var tilstrækkelig. Dels fordi metoden var uhensigtsmæssig, når turen nu kommer til de store byområder fra dette århundrede, dels fordi de sjældent gav det overblik og den tolkning, som er nødvendig, hvis en registrant skal være brugbar i den daglige politik og administration.

I 1987 fremsatte miljøministeren forslag om registrering af alle registreringsværdige bygninger fra før 1940 – et forslag, som i 1988 blev gjort frivilligt for kommunerne. I starten lagde Planstyrelsen op til en ret »bevidstløs« skemaregistrering, men efter oprettelsen af et selvstændigt 5. kontor til at forestå de nye registreringer, ændrede projektet helt karakter – dels som følge af forsøgsarbejdet i de tre første byer: Roskilde, Nakskov og Esbjerg, dels som følge af kritik fra bl.a. arkitekt- og kulturhistoriker-/museumsside. Resultatet blev: *Kommuneatlas*.

Udarbejdelsen af disse er nu i fuld gang, p. t. er 6 udkommet og mange flere er undervejs. Arbejdsgangen er som regel, at der dannes en »følgegruppe« af folk fra Planstyrelsen og kommunen, lokale museums- og bevaringsfolk m. fl. Disse sørger for en forundersøgelse, der lægger al eksisterende kultur- og arkitekturhistorisk viden frem – ofte ved ansættelse af en eller flere kyndige i ca. 1 måned. På denne baggrund iværksættes derefter selve registreringen i marken og udarbejdelsen af atlasset, og dette forestås som regel af et konsulentfirma.

Kommuneatlasset er altså et forsøg på at kombinere overblik- og detailniveauet, byen som et hele og som en række kvarterer, træk og strukturer samt enkeltbygninger. På den måde håber man på at kunne indfange danske byers og landskabers forskellighed og give det videre, så det kan danne grundlag for både en bevaringsindsats, hvor der nødvendigvis må vælges ud og vælges fra, og for en bypolitik, der bygger på det lokale særpræg.

Der er altså tale om en helt ny fremlæggelse af byer og landskaber – og det har naturligvis både sin styrke og sine svagheder. Styrken ligger først og fremmest i, at man gennem en stadig varierende kombination af tekst, kort, fotos og skitser virkelig fornemmer »die Stadt an sich«. I de 5 byatlasser eksperimenteres der på forskellig måde med det allersværeste moment: kombinationen af niveauer. Som regel opereres der med tre niveauer: de landskabelige/fysiske og historiske hovedtræk, de »bevaringsværdige sammenhænge« samt enkeltbygninger, klassificeret efter bevaringsværdi på kort. Bedst er kombinationen lykkedes i Sønderborg og Ribe, hvor de to nederste niveauer er integreret under overskriften sammenhænge/kvarterer og bygninger. I nogle af de andre atlasser føles den egentlige registrering = klassificering underligt løsrevet fra fremlæggelsen af helheder.

Et problem i atlasserne udgør dog byområderne efter 1900–1920. I gennemgangene af byggeskikken når man fint op til 1940'erne – men i kortfremlæggelsen svigter metoden. Værst i Roskilde, hvor der slet ikke er behandlet »sammenhænge« uden for bykernen. I de andre byer er der peget på værdifulde træk også i de nyere bydele, som

f. eks. arbejdsmåhus- og byggeforeningskvartererne i Rønne og Nakskov, det (oprindeligt tyske) marinemilitære kvarter og »Nystaden« i Sønderborg osv. Men alt for store nyere kvarterer er bare løsrevne stumper eller store by-»kager«, hvor husenes stort set generelle »middelværdi« ikke bidrager til noget billede af, om der er særlige værdier eller ej. Dette skyldes nok, at netop forstads-kvarterer kun kan forstås på baggrund af en forståelse af »årringe« og kvarterdannelse – og her rammes projektet af de manglende ressourcer til egentlige byhistoriske undersøgelser. Det åbne land uden for landsbyerne er ramt af lidt af den samme mangel (det gælder dog ikke Samsø-atlaset, som til forskel fra de andre atlasser også opererer med den naturligste, historiske enhed i det åbne land: ejerlavet!).

Der er altså også i de registrerede byer og områder endnu mange bevaringsværdier og sammenhænge tilbage at opdage. For ikke at tale om perioden efter 1940, hvis miljøer jo også står midt i forandringer og »kriser«! Det understreges da også f. eks. i Rønne, at atlaserne ikke er en »facitliste« en gang for alle.

Bevaringsværdi er jo et begreb, der har været under stadig udvikling i et stadigt samspil mellem folkelig og faglig erkendelse. Kommuneatlæssernes værdi ligger her først og fremmest i deres meget fine, visuelle fremlæggelse af de for tiden kendte og umiddelbart erkendbare værdier og herligheder i vore daglige omgivelser. Det gør dem brugbare – ikke mindst fordi man også har turdet afslutte atlaserne (minus Roskilde) med et katalog over de vigtige forhold og problemer i den fremtidige bevaringsplanlægning. Endnu et positivt element i atlaserne som formidling!

Peter Dragsbo

Henrik Bredmose Simonsen: Kampen om danskheden

Tro og nationalitet i de danske kirkesamfund i Amerika. Udg. af Århus Universitetsforlag, 1990. 256 s., ill. ISBN 87-7288-233-6. Kr. 198,-.

Hvad er et folk? Hvad er et folk, der vandrer? Hvad er et folk, der vandrer til et fremmed land og bosætter sig der?

Henrik Bredmose Simonsens bog »Kampen om danskheden« handler om danske emigranternes tilpasning til en anderledes virkelighed i det fremmede – i Amerika. Perioden, bogen omhandler, er ca. 1860–1960.

H. B. S. sætter som kirkehistoriker fokus på, hvad kirke og menighedsliv i det nye land betød for indvandrernes Amerika-liv og deres oplevelse af »at være danske«. Hvad der især har forfatterens interesse er menighedslivets betydning for dannelsen af en bevidsthed »om det særligt danske«. Med sin bog ønsker H. B. S. at supplere den hidtidige udvandrersforskning, der har givet næring til den opfattelse, at danskerne i modsætning til bl. a. nordmændene hurtigt spredtes i USA og dermed opgav deres danske kulturelle baggrund og assimileredes. Forfatteren påpeger og påviser løbende i sin bog, at sagen var betydeligt mere sammensat end hidtil antaget. Der var i høj grad ønsket om og forsøg på at etablere danske kolonier – og det med udgangspunkt i »dansk kultur« og dansk menighedsliv.

Kirkelivet i Amerika blev væsentligst præget af grundtvigske og indremissionske tanker. Den modsætning, der var imellem de to retninger hjemme i Danmark, skærpedes i det fremmede. Der var derfor tale om både kulturmøde og kulturkamp på samme tid. Kulturkampen på udebane udviklede sig sidst i 1800-tallet til en alvorlig kirkelig strid.

Det var grundtvigianerne der først blev grebet af tanken om at samle de danske indvandrere i kolonier. Her ønskede de at opbygge folkeligt-nationale fællesskaber omkring menighed, skole, højskole, andelsforetagere m. m. for herigennem at bevare det danske sprog og fortroligheden med »det danske« i de følgende generationer. Indre Missions-folkene etablerede også kolonier, men deres formål hermed var at samle folk om det »ene fornødne« – d. v. s. omvendelse og tro. – Modersmål og »danskhed« var ganske sekundært for dem, og ingen missionsmand kunne tilslutte sig grundtvigianernes tanke om, at »vi netop er de bedste amerikanske borgere, når vi vedbliver at være danske«. At isolere sig fra det amerikanske samfund og dets befolkning var aldeles i modstrid med den indremissionske opfattelse af omvendelsen og troen som det altafgørende for alle og ikke kun for danskerne.

Kampen om danskheden skildrer baggrunden for og forløbet af de to dominerende danske kirkeretningers koloniarbejde, som resulterede i etablering af omkring 20 danske kolonier i USA og nogle enkelte i Canada. Gennem beskrivelsen af arbejdet med at anlægge disse kolonier søger forfatteren at give et indblik i det lokale liv som en vigtig dimension i det dansk-amerikanske kirkelivs udvikling. Bogen er veldisponeret, og H. B. S. giver en grundig og nuanceret fremstilling af sit emne. Mange »rammende« citater er hentet frem fra det store kildemateriale, forfatteren har fordybet sig i, og citaterne skærper læselysten og perspektiverer fremstillingen.

Og afsnittet om en enkelt families flytning til en grundtvigsk koloni lader os komme tæt på et ungt indvandrerpar og deres tanker og overvejelser i den forbindelse. »Vi trænger også og længes meget efter at komme hvor der leves et mere dansk åndsliv end her (Fresno, Californien), men så længe vi lever under det timelige tryk, som vi gør, bliver det næppe anderledes, gid det må nå sig engang især for børnenes skyld.« Således skrev Sine Nygaard Hansen omkr. 1900 hjem til sin mor.

Ja, hvordan gik det for de følgende generationer? De to kirker, der var blevet skabt af henholdsvis det grundtvigske og det indremissionske arbejde i USA – de to danske lutherske kirker – ophørte med at eksistere i begyndelsen af 1960'erne. Men to nye kirkesamfund fødtes heraf – *begge* nu integreret i en fælles amerikansk kultur. I bogens slutning fremdrager H. B. S., at de grundtvigsk orienterede amerikanere i dag synes at være tro mod deres udgangspunkt. Han citerer en ung dansk-amerikansk teologistuderendes motivation for sammen med sin kone at tage på et års ophold på Askov Højskole i Danmark. »At være dansk, en dansk-amerikaner, udgør en stor del af vores identitet – Grundtvig, den danske folkehøjskolebevægelse, de danske traditioner, sange og tankegang. Det har altsammen påvirket os, siden vi var små børn. Vi har været på Danebod-lejr og her sunget fra A World of Song; ... vi tilhører en kirke, som

var medlem af Den danske Kirke i Amerika. Vi indsår, at vores dansk-amerikanske kultur er meget vigtig for os, og så vil vi gerne erfare mere om den og prøve at bevare den.«

»Kampen om danskheden« er en anbefalingsværdig bog, ikke bare for den, der vil fordybe sig i et stykke dansk kirkehistorie eller for den, der interesserer sig specielt for udvandrerhistorie, men for enhver, der er optaget af menneskelivet og kulturel selvforståelse.

Inger-Marie Børgesen

Henrik S. Stamp: Retten er sat i Hammerum Herred

En beretning om Herning rets historie. Herning, Poul Kristensens Forlag, 1990. 194 s., ill. ISBN 87-7468-290-3. Kr. 158,-.

Forfatteren, der har fungeret som dommer ved Herning By- og Herredsret siden 1985, har valgt at lade sin fremstilling af retsvæsenet i Hammerum Herred hvile på de embedsmænd og funktionærer, der gennem tiden har været knyttet til herredsfogedembedet og, efter adskillelsen af den dømmende og den udøvende myndighed ved retsreformen i 1919, til dommerembedet. Efter som der ikke har kunnet indhentes mange oplysninger om de personligheder, der i gammel tid har varetaget herredsfogedembedet i Hammerum Herred, er beretningen derfor henlagt til de seneste tohundrede år, som unægtelig også repræsenterer en interessant epoke i udviklingen indenfor landets engang største jurisdiktion, der med en udstrækning på 21 kvadratmil var lige så stor som Lolland, og som i det samme tidsrum har mangedoblet sit indbyggertal.

Indfaldsvinklen er lokalhistorisk, og her bygger forfatteren på kendte og ofte benyttede kilder til egnens historie. Hertil knytter han en skildring af retskredsens historie, rig på anekdoter og hændelser, som knytter sig til enkelte personer og begivenheder, samtidig med at skildringen giver en vis forståelse af den generelle udvikling indenfor landets retsvæsen.

Ulla Thyrring

Indsendt litteratur

- ASBJØRNSSEN, P. CHR.: Norske Folke- og Huldre-Eventyr. København, Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck, 1990. Fotografisk optryk med de originale tegninger, 384 sider. ISBN 87-7276-034-6. Kr. 425,-.
- BYHORNET. Nyt fra Egnsmuseet i Pederstrup. 19. årgang nr. 1-4. Ballerup, Historisk Forening, 1990. ISSN 0105-6433.
- CHRISTENSEN, HARRY: Ebeltoft arkiverne 1842-1970. Fortegnelse over arkiverne fra Ebeltoft købstad 1869-1970 og omliggende landkommuner 1842-1970. Viborg, Landsarkivet for Nørrejylland, 1989. 172 sider, ill. ISBN 87-89039-08-4. Kr. 244,-.
- EKREM, CAROLA: Räkneramsor bland finlandssvenska barn. Skr. udg. av Svenska Litteraturselskabet i Finland. Helsingfors 1990. 280 sider. ISBN 951-9018-63-8.
- ERIKSEN, PALLE: Samsøs store stengrave. Randers, Skipperhoved, 1990. 175 sider, ill. ISBN 87-89224-18-3. Kr. 188,-.
- FJELLSTRÖM, CHRISTINA: Drömmen om det goda gamla livet. Umeå. Etnol. Inst. v. Umeå Univ. 1990. 394 sider, ill. ISBN 91-22-01374-1. Sv. kr. 200,-.
- HORSTBØLL, HENRIK & HENRIK KAARE NIELSEN: Delkulturer. Århus, Universitetsforlaget, 1990. 180 sider. ISBN 87-7288-237-9. Kr. 148,-.
- MØLLER, BENNY B. og TORMOD HESSEL: Ture i Hørsholm. Vedbæk, Strandbergs Forlag, 1990. 60 sider, ill. ISBN 87-7717-064-4. Kr. 80,-.
- NATIONALMUSEETS ARBEJDSMARK 1990. København, Nyt Nordisk Forlag/Nationalmuseet, 1990. 224 sider, ill. ISSN 0084-8308. Kr. 248,-.
- NORD NYTT 41. Tema: Forestillingsverden. Lyngby 1990. 128 sider, ill. ISSN 0008-1345. Kr. 100,-.
- NYLAND, NICK: Sygdom og sundhed gennem 2000 år i Ribe amt. Esbjerg museum, 1990. 52 sider, ill. ISBN 87-89620-00-3. Kr. 75,-.
- PEDERSEN, FINN STENDAL: Den ulige frihed. Studier i myten om stavnsbåndsløsningens betydning. Odense Universitetsforlag, Odense 1990. 144 sider, ill. ISBN 87-7492-743-4. Kr. 138,-.
- STATTIN, JOCHUM: Från Gastkrämning till Gatuvåld. Et etnologisk studie av svenska räddslor. Stockholm, Carlssons, 1990. 183 sider, ill. ISBN 91-7798-361-0. Sv. kr. 170,-.
- STJERNFELDT, FREDERIK: Baldr og verdensdramaet - i den nordiske mytologi. København, Museums Tusculanums Forlag, 1990. 94 sider. ISBN 87-7289-114-9. Kr. 97,60.
- TÅSINGE ÅRBOG 1990. Svendborg. Tåsinge Museumslaug, 1990.
- UDSHOLT, OSCAR & BENT THESTRUP: Reerslev Sogns Historie. Høje Taastrup, Lokalhistorisk arkiv, 1989. 197 sider. ISBN 87-983385-0-1. Kr. 100,-.
- WORSØE, EILER: Mols Bjerge. Randers, Skipperhoved, 1990. 80 sider, ill. ISBN 87-89244-20-5. Kr. 148,-.
- ZINGLERSER, BENT: Fra Gammelbodhavn til Gasværkshavnen. Store-Heddinge, Forlaget F. Keller, 1990. 64 sider, ill. ISBN 87-87205-08-4. Kr. 120,-.
- ÅBLING PETERSEN, ANDREAS: Overskæringen. En historie om overgreb på landsbyerne og om hvordan danske myndigheder hænger sammen som ærtehalv. Silkeborg, Caféforlaget, 1990. 136 sider, ill. ISBN 87-88418-40-5. Kr. 122,-.

